

В.М. ДАНИЛЕНКО
М.К. СМОЛЬНІЦЬКА

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

11

В.М. Даниленко
М.К. Смольницька

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

КИЇВ
«ГЕНЕЗА»
2019

Шановні учні та учениці!

У цьому навчальному році ви вивчатимете історію України, що охоплює період між 1945 і 2018 роками. Нові горизонти, що відкриються перед вами після закінчення школи, передбачають велику відповідальність за суспільні процеси, що формуватимуть долю нашої країни. Отже, запрошуємо вас до активної співпраці, під час якої ви отримаєте можливість підготуватися до дорослого життя.

Щоб не загубитися в розмаїтті інформаційного простору, пропонуємо вам долучитися до процесу творення власного бачення на події минулого й сьогодення. Найважливішим для формування активної життєвої позиції є розуміння взаємозв'язків історичних процесів у їхній цілісності, а також здатність аналізувати причинно-наслідкові зв'язки та робити правильні висновки.

Дослідження історичних подій 1945–2018 років є надзвичайно цікавою та вдячною справою, оскільки цей період представлено велетенською кількістю матеріальних, писемних, візуальних та усних джерел.

Для кращого засвоєння та розуміння інформації та її практичного опрацювання підручник наповнено комплексом різнопланових завдань, для розв'язання яких запропоновано цікаві писемні та візуальні джерела.

Також у підручнику вміщено історіографічний матеріал з політичної, економічної, культурної, соціальної історії (зокрема, карти в кінці підручника). Задля кращого розуміння історичних процесів будемо використовувати різні методи роботи під різноманітними рубриками.

У рубриці «*Енциклопедія*» подано зміст термінів, історичних понять, історичних фактів, інформацію мовою цифр, тобто стисло й лаконічно окреслено відомості про факти та події, які варто знати.

Рубрика «*Мовою джерел*» додатково ілюструє події та процеси в історії нашої країни за допомогою додаткових матеріалів. Уміння користуватися матеріалом цієї рубрики є важливим для формування предметних компетентностей.

Рубрика «*Погляд дослідника*» допоможе вам зорієнтуватися в різновидах оцінок і позицій щодо тієї чи іншої події.

Рубрику «*Досліджуємо*» розраховано на учнів, які зацікавлені у вивченні історії та формуванні активної громадянської позиції. Рубрика покликана актуалізувати вміння аналізувати теоретичний матеріал, застосовувати предметні й міжпредметні компетентності, працювати самостійно та в команді, а також розвивати творчість та активність. Складовою рубрики є застосування елементів вищезгаданого навчання.

Рубрика «*Професія – особа*» ознайомить вас з біографічними даними відомих діячів, життя й діяльність яких пов'язані з Україною. У 11 класі ви маєте визначитися з майбутньою профорієнтацією, тому для допомоги у вашому виборі подано інформацію, що містить короткі описи різноманітних професій, а також сфери їх застосування.

Після кожного параграфа вміщено рубрику «*Формуємо компетентності*». Систему запитань і завдань спрямовано на формування компетентностей (хронологічної, просторової, інформаційної, логічної, аксіологічної, мовленнєвої).

Додатковий матеріал, який зробить процес вивчення історії України цікавішим, ви можете знайти, скориставшись інтерактивними посиланнями.

Сподіваємося, цей підручник допоможе вам навчитися орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі та стати активними громадянами, знання, прагнення, життєва позиція яких слугуватимуть розвитку європейської демократичної України.

Бажаємо успіхів!

Автори

Повторення

Друга світова війна (1939–1945) – це наймасштабніший в історії людства глобальний збройний конфлікт, у який було втягнуто понад 60 країн. Военні дії велися на території 40 держав. Від червня 1941 р. по жовтень 1944 р. центральною ділянкою всього європейського театру воєнних дій Другої світової війни була територія України, яка зазнала величезних людських і матеріальних втрат.

Формуємо компетентності

Логічну. 1. Чому збройний конфлікт 1939–1945 рр. назвали світовою війною? 2. Між якими державами відбулося протистояння? Яке місце відводилося в цих планах Україні? 3. Чим закінчилася Друга світова війна? Які наслідки мала? Сформулюйте висновок за планом: людські втрати, матеріальні збитки, геополітичні зміни.

Аксіологічну. 1. Чому в середині ХХ ст. людство допустило можливість світової війни? У чиїх інтересах відбувалося її розгортання? Відповідь обґрунтуйте.

Просторову. Використовуючи карти 1, 2, поясніть, як вплинула Друга світова війна на територіальні зміни України.

Хронологічну. Установіть відповідність між історичними подіями та датами.

- 1 Напад Німеччини на СРСР
- 2 Вторгнення Червоної армії на територію Західної України
- 3 Завершення Другої світової війни
- 4 Радянсько-німецький договір про ненапад і таємний протокол до нього («пакт Молотова–Ріббентропа»)
- 5 Проголошення Акта відновлення Української держави
- 6 День Перемоги над нацистською Німеччиною
- 7 Початок Другої світової війни

- А 23 серпня 1939 р.
- Б 1 вересня 1939 р.
- В 17 вересня 1939 р.
- Г 22 червня 1941 р.
- Д 30 червня 1941 р.
- Е 2 вересня 1945 р.
- Є 9 травня 1945 р.

Вступ

§ 1. Уроки та наслідки Другої світової війни

1. Закінчення Другої світової війни

Відповідно до угоди, укладеної в Лондоні 8 серпня 1945 року між урядами СРСР, США, Великої Британії і тимчасовим урядом Франції, було створено Міжнародний військовий трибунал – міжнародний судовий орган з переслідування та покарання головних військових злочинців європейських країн, які воювали на боці нацистської Німеччини. Юрисдикції Міжнародного військового трибуналу підлягали такі злочини, що тягнуть за собою індивідуальну відповідальність: злочини проти миру, військові злочини, злочини проти людства. Перший міжнародний військовий трибунал відбувався в м. Нюрнберг (Німеччина), який і дав назву однойменному процесу над керівниками гітлерівської Німеччини – Нюрнберзький процес.

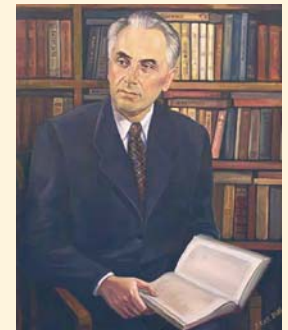

Воєнний злочин – це порушення законів чи звичаїв війни. До цих порушень належать убивства, катування або відведення в рабство або для інших цілей цивільного населення на окупованій території; убивства або катування військовополонених; убивства заручників; пограбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст чи сіл; розорення, не виправдане військовою необхідністю, та інші злочини.

Юрій Яновський (1902–1954) – український поет і романіст. Редактор журналу «Українська література», військовий журналіст. У 1945 р. – кореспондент на Нюрнберзькому процесі. Свої враження описав у нарисах «Листи з Нюрнберга».

Журналістика – це й ремесло, і творчість, і мистецтво. *Сфери застосування:* штатна співпраця зі ЗМІ або фріланс. Набуває також популярності інтернет-журналістика. Необхідні вміння оперативно збирати, аналізувати, якісно обробляти та грамотно, доступно подавати актуальну інформацію, яка цікавить сучасне суспільство.

Л. Кир'янова. Портрет Юрія Яновського (2008)

Злочини проти людства – це вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами з метою вчинення або у зв'язку з вчиненням будь-якого злочину, підлягають юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи ні.

З найстрашнішої війни ХХ ст. людство винесло низку уроків:

- Третя світова війна неможлива тому, що вона загрожує знищенням усім націям і державам;
- наявність дієвої системи колективної безпеки є запорукою запобігання новій світовій війні;
- розв'язання будь-якою державою питання власної безпеки за рахунок інших країн є неприпустимим;
- наявність тоталітарних режимів з їхньою ідеологією та мілітаризмом, імперські амбіції, формування агресивних військових блоків можуть призвести до непоправних результатів, як це трапилось в 1939–1945 рр.;
- глобальні проблеми людства, зокрема збереження миру, можна розв'язати лише об'єднаними зусиллями.

Задля уникнення подібної трагедії в майбутньому лідери світових держав вжили заходів для формування системи колективної безпеки. Із цією метою в 1945 р. було створено **Організацію Об'єднаних Націй (ООН)**. Її цілями є: підтримувати міжнародний мир та безпеку; розвивати дружні відносини між націями на основі принципу рівноправ'я і самовизначення народів; здійснювати співробітництво для розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру та для заохочення й розвитку поваги до прав людини та основних свобод; організувати й погоджувати дії націй для досягнення цих спільних цілей.

Права людини – це сукупність природних і невід'ємних прав, таких як право на життя, свободу та особисту недоторканність тощо, що належать людині від її народження та не можуть бути ніким відібрані чи обмежені.

Перейшовши за кодом або посиланням http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015, ви можете ознайомитися з текстом *Загальної декларації прав людини*, одним з найперших документів, ухвалених на сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р.

У Декларації проголошується, що права і свободи людини не можуть бути обмежені за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних переконань, національного або соціального походження, майнового стану. Серед проголошених прав найважливішими є такі: рівність усіх перед законом; презумпція невинуватості; недоторканність особи; недопустимість неправомірного втручання в особисте та сімейне життя та безпідставного посягання на недоторканність житла, честь і репутацію людини; право на політичну діяльність, працю та захист від безробіття, на власність, відпочинок, освіти, соціальне забезпечення, право виїзду зі своєї країни та безперешкодне повернення до неї, право на свободу переконань і вільне їх поширення.

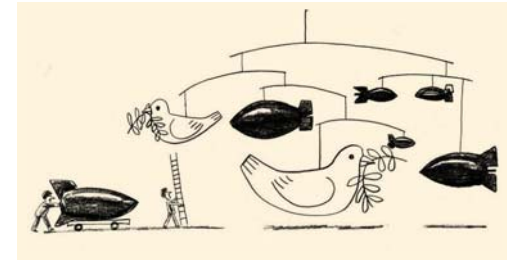
Перейдіть за кодом або посиланням <https://www.coe.int/uk/web/com-pass/home> на електронний ресурс «Компас: посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді». Скориставшись інформацією з ресурсу, підготуйте доповідь про можливості залучення молоді до громадських ініціатив. Презентуйте її в загальному колі.

2. Післявоєнна карта світу

Друга світова війна справила величезний вплив на міжнародний розподіл світу, зокрема на політичні й суспільні зміни, що відбувалися в наступні десятиліття:

- змінилася політична карта світу: одні держави (Німеччина, Фінляндія, Угорщина та ін.) втратили свої території, інші (СРСР, Польща, Франція) – збільшили, на Близькому Сході виникла нова держава Ізраїль (1948);
- відбувся перерозподіл міжнародних сфер впливу. У Другу світову війну Німеччина і Японія вступили як провідні світові держави, а вийшли з неї як переможені. СРСР і США, навпаки, після 1945 р. перетворилися на наддержави;
- стосунки між СРСР і США розвивалися у форматі «холодної війни», тобто протистояння за сфери впливу в різних частинах світу;
- утворився соціалістичний табір у Європі (Польща, НДР, Болгарія, Угорщина, Чехословаччина, Югославія, Румунія, Албанія), потім в Азії (Китай, Монголія, В'єтнам, КНДР, Лаос) і в 1959 р. – на Кубі.
- СРСР і США, втручаючись в розвиток інших країн, призвели до їх розколювання та утворення «двох» Німеччин (НДР і ФРН), «двох» Кореї (КНДР і Республіка Корея), «двох» В'єтнамі (Південного і Північного), утворилося і «два» Китаї (КНР і Тайвань);
- у другій половині ХХ ст. відбувся розпад колоніальної системи, на політичній карті світу з'явилася велика кількість незалежних держав у Африці, Азії, Океанії, Латинській Америці.

Існує думка, що в період «холодної війни» СРСР і США утрималися від ядерних ударів через страх взаємного знищення. Якщо це так, то ядерна зброя зробила важливий, хоча і парадоксальний, внесок у справу миру.

❓ Чи є підстави для висновків про приреченість і безперспективність намірів установити світове панування? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

3. Друга світова війна в історичній пам'яті

Історична пам'ять – це здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Історична пам'ять необхідна для соціальної ідентифікації особистості та спільноти.

Власну пам'ять про Другу світову війну сформували майже всі країни-учасниці. Формування історичної пам'яті навколо кожної з національних концепцій відбувалося з урахуванням поєднання об'єктивних історичних фактів, суб'єктивних поглядів, національної міфології та пропаганди, замовчування непривабливих сторінок. Серед популяризованих образів: Радянський Союз як жертва віроломного нападу фашистів, США – як вирішальний чинник перемоги у Другій світовій, Польща – як роздerta двома імперіями країна тощо.

В Україні особливість історичної пам'яті про війну проявлялася в тому, що вона від початку була роздвоєною: офіційно-радянською (у руслі радянського концепту «Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» як складової Другої світової війни) та приховано-націоналістичною.

Після розпаду СРСР у новостворених державах постала нагальна потреба в новій ідеології, а також у творенні нової ідентичності. Розсекречення приховуваної в радянський час інформації про перебіг подій Другої світової війни в Україні спричинило перетворення історичної пам'яті на «поле битви», що розколювало українське суспільство. Процес порозуміння суспільства став нагальною потребою.

Примирення історичних пам'ятей необхідне Україні, без нього неможливо створити єдину політичну націю та забезпечити суспільний поступ.

Є. Захаров, український правозахисник

? Спробуйте пояснити, чому українському суспільству необхідне примирення історичних пам'ятей.

Відповідно до офіційної позиції нашої держави Другу світову війну ми розглядаємо як трагедію та гуманітарну катастрофу, яка коштувала життя мільйонів людей, завдала непоправних втрат цивілізації та культурі. Слід з однаковою пошаною говорити як про солдатів Радянської армії, так і про вояків Української Повстанської Армії та етнічних українців в складі інших армій – учасників антигітлерівської коаліції.

Єдність України в Другій світовій війні – у різноманітності. Слід враховувати досвід і приклади різних регіонів. Для різних регіонів України війна тривала різний час. Найдовше це було в Галичині – з 1939 до 1949 року. Причому в той час через Україну проходили численні лінії розлому (політичні, ідеологічні, релігійні тощо), і тому було кілька війн, які тривали одночасно.

Я. Грицак, український історик

? Чи погоджуєтесь ви з думкою історика? Відповідь обґрунтуйте.

Навчальний проект «Друга світова війна в історичній пам'яті українців та інших європейців: спільне й відмінне»

- Об'єднайтеся у групи та оберіть країну – учасницю Другої світової війни, яку будете представляти.
- Оберіть описові портрети, відмінні за сукупністю критеріїв: гендер, національність, вік, місце народження, професійна діяльність, громадсько-політичні переконання.
- Скориставшись знаннями про основні події Другої світової війни, підготуйте «спогади-розповіді» з позиції особи, яку ви представляєте.
- Прослухавши «спогади» усіх учасників проекту, зробіть узагальнення про спільний і відмінний досвід переживання трагедії представниками різних груп населення.

Формуємо компетентності

Хронологічну. Поставте події в хронологічній послідовності: створення ООН, закінчення Другої світової війни, ухвалення Загальної декларації прав людини, Нюрнберзький процес.

Інформаційну. Знайдіть у тексті параграфа інформацію про права і свободи людини, проголошені в Загальній декларації прав людини, і складіть таблицю за поняттями: *цивільні права, політичні права, економічні права, соціальні права, культурні права.*

Логічну. Сформулюйте висновок про міжнародне становище у світі після Другої світової війни. Побудуйте речення, використовуючи терміни: *Нюрнберзький процес, воєнний злочин, злочин проти людства, ООН, права людини.*

Мовленнєву. Наведіть приклади політичних і суспільних змін, що стали наслідком Другої світової війни.

Аксіологічну. Висловіть свою позицію щодо формування історичної пам'яті про Другу світову війну в Україні. Поясніть наявність спільних і відмінних думок.

§ 2. Загальні тенденції світової історії

1. Перехід від індустріального суспільства до постіндустріального

XX ст. називають найдинамічнішим за всю історію людства. Процеси відновлення, або модернізації, відбулися у всіх країнах світу. У найбільш розвинених країнах у 1970-ті рр. стався перехід від епохи індустріального суспільства до постіндустріальної епохи. Кабельне телебачення, персональні комп'ютери, відеодиски та записувальна апаратура увішли в повсякденне життя людей.

Нове суспільство одержало кілька варіантів назви. Крім більш відомого «постіндустріального суспільства» з'явилися терміни «інформаційне суспільство», «технотронне суспільство», «наукове суспільство», «суперіндустріальна цивілізація» та ін.

Типи суспільства

Тип суспільства	Характерні риси
Традиційне (доіндустріальне)	натуральне господарство • домінування сільського населення • велика роль релігії • слабкий розвиток наукових знань
Індустріальне	машинне виробництво • національна система господарювання • вільний ринок • домінування міського населення • велика роль науки та освіти
Постіндустріальне	знання та інформація • наука – виробнича сила суспільства • нові технології • наукоємна та інформаційна продукція

? Використовуючи таблицю, сформулюйте висновок про трансформації, що спричинили процес переходу від одного типу суспільства до іншого.

Постіндустріальне суспільство – це суспільство, в економіці якого переважає інноваційний сектор економіки з високопродуктивною промисловістю, індустрією знань, з високою часткою у ВВП високоякісних та інноваційних послуг.

Головна особливість постіндустріального суспільства – центральна роль знань і відповідно їхніх носіїв. Основним фактором, що визначає положення людини в постіндустріальному суспільстві, її соціальний статус, стає не влада, земля або капітал, а здатність людини перетворювати інформацію на знання та використовувати їх. Формування постіндустріального суспільства відбулося в основному завдяки науково-технічній революції.

Науково-технічна революція (НТР) – це докорінні зміни у взаємодії людини й природи, а також у системі продуктивних сил та техніко-економічних відносин (технологічного способу виробництва).

Характерними рисами НТР є універсальність і прискорення науково-технічних перетворень. Сутність НТР характеризується багатьма показниками:

- перетворення в науці: кібернетизація, математизація, космізація, екологізація, посилення орієнтації на людину та ін.;
- зміни в техніці: автоматизація виробництва, створення та поширення електронних обчислювальних машин;
- нові критерії ефективної діяльності працівника: перевага розумових зусиль, духовних здібностей людини в організації й управлінні виробництвом, високий рівень освіти та кваліфікації;

- зміна предметів праці, поява принципово нових видів матеріалів;
- відкриття та використання нових видів енергії: ядерної, Сонця, океанських припливів, підземного тепла Землі тощо;
- розвиток новітніх технологій, яким властиві маловідходність, зростання продуктивності праці в десятки разів, висока якість продукції, екологічна чистота тощо;
- упровадження нових форм і методів організації виробництва й праці;
- вибухоподібне зростання кількості інформації.

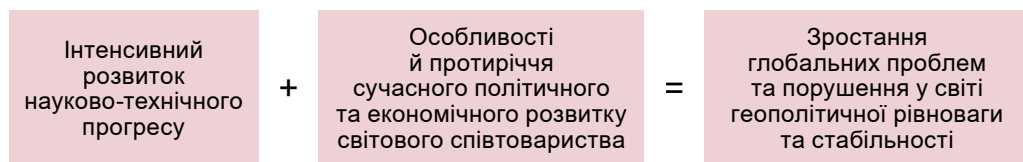
НТР великою мірою сприяла зближенню населення всіх континентів. Водночас вона породила й загострила низку глобальних проблем.

 Глобалізація – це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючі взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодія людини й навколишнього середовища.

Ознаки глобалізації:

- масовий і масштабний вихід соціальної, політичної та економічної активності за межі кордонів окремих держав на регіони й континенти;
- зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, інвестицій, фінансів, міграційних і культурних процесів;
- стирання граней між місцевими й загальнопланетарними подіями;
- створення інституцій міждержавного, міжнародного врегулювання проблем.

Отже, під глобалізацією слід розуміти поступове перетворення світового простору на єдину зону, у якій безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, вільно поширюються ідеї та пересуваються їхні носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів і модернізуючи механізми їхньої взаємодії.

 Глобальні проблеми людства – це комплекс проблем і ситуацій, що зачіпають життєві інтереси всіх народів світу і вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової спільноти. Від розв'язання глобальних проблем залежить подальший прогрес людства та збереження цивілізації.

Глобальні проблеми породжуються через нерівномірність розвитку різних галузей життя сучасного людства і через протиріччя, що виникають у соціально-економічних, політико-ідеологічних, соціо-природних та інших відносинах людей. Глобальні проблеми взаємопов'язані, охоплюють всі сторони життя людей і стосуються всіх країн.

За походженням, характером і способами розв'язання глобальні проблеми можна класифікувати на такі види:

1. Природа й суспільство	<ul style="list-style-type: none"> ● забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством ● збереження навколишнього середовища ● освоєння ресурсів Світового океану ● оволодіння космічним простором
---------------------------------	---

2. Суспільні взаємовідносини	<ul style="list-style-type: none"> ● відносини між державами різних соціально-економічних устроїв ● подолання економічної відсталості багатьох країн світу ● локальні, регіональні та міжнародні, військові, національні та релігійні конфлікти ● відвернення загрози ядерної війни
3. Розвиток людини	<ul style="list-style-type: none"> ● демографічна проблема ● проблема сучасної урбанізації ● проблема пристосування до умов природного й соціального середовища, яке постійно змінюється під впливом науково-технічного прогресу ● проблема боротьби з епідеміями й тяжкими захворюваннями тощо

За іншою класифікацією усі глобальні проблеми поділяють на **політичні, економічні, демографічні, соціальні та екологічні**.

У серпні 2015 р. на конференції ООН лідери 193 країн ухвалили 17 цілей сталого розвитку. Серед них – найбільш нагальні проблеми людства, які воно намагається розв'язати впродовж тисячоліть.

ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ

Сталого Розвитку

 Розв'язання глобальних проблем здається нам недосяжним, проте кожен може зробити крок на шляху до стабільного розвитку суспільства. Подумайте, що саме ви можете зробити для України, щоб вона відповідала стандартам високорозвинутих країн.

Перейдіть за кодом або посиланням <https://studway.com.ua/> і дізнайтеся більше про освіту, студентське життя та можливості для молоді. Обміняйтеся отриманими відомостями в загальному колі.

2. Періодизація історії України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Періодизація історії – це спосіб упорядкування інформації щодо історичних процесів і подій, що дозволяє поглянути на історію під певним кутом, з точки зору воєнного, політичного, культурного, економічного, соціального розвитку.

Періодизація історії України другої половини XX – початку XXI ст.

1945–1953 рр. – Україна в перші повоєнні роки

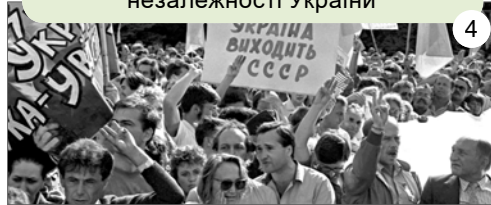
1953–1964 рр. – Україна в умовах десталінізації

1965–1985 рр. – Україна в період загострення кризи радянської системи

1985–1991 рр. – Відновлення незалежності України

1991–2004 рр. – Становлення України як незалежної держави

2005–2018 рр. – У пошуках нової України

❓ Який підхід, на вашу думку, застосовано вище для періодизації історії України другої половини XX – початку XXI ст.? Запропонуйте свої підходи в періодизації. Власну позицію обґрунтуйте.

3. Особливості курсу історії України 1945–2018 рр.

Завдання і структура курсу

Предметом вивчення цього курсу є складний і багатогранний процес розвитку української нації, її діяльність в державній, політичній, соціально-економічній, духовній сферах від часу закінчення Другої світової війни по сьогоднішній день, коли Україна перестала бути регіоном тоталітарної радянської імперії і конституювалася як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Цей період історії України розглядатимемо в тісному взаємозв'язку з глобальними історичними процесами, що надасть можливість всебічно розвивати історичне, критичне та творче мислення, розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед нашою країною та світом.

Мета курсу: сприяти формуванню національно-культурної ідентичності, патріотичного світогляду, активної соціальної та громадянської позиції, почуття власної гідності в результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

Завдання курсу, відповідно до програми, спрямовано на набуття системних знань про факти, події, явища, тенденції в Україні та світі у другій половині XX – на початку XXI ст.; поглиблення інтересу до історії, розвиток здібностей та вмінь, необхідних для розуміння сучасних викликів, загального ходу історичного процесу, проблем, що стоять перед країною та світом; спонукання до усвідомлення національного інтересу, необхідності захисту суверенітету, територіальної цілісності своєї держави в умовах реальних військово-політичних, інформаційних та інших викликів тощо.

Структура навчального матеріалу передбачає не лише опанування теоретичних знань, але й навчання реалізації їх в практичній діяльності, зокрема для розв'язання конкретних завдань або проблемних ситуацій.

Історія як наука. Вивчає минуле людства в усьому його різноманітті. Кожен знавець своєї справи спеціалізується на конкретному напрямку. Цікава праця в бібліотеках, архівах і сховищах, виставкових залах і запасниках музеїв. Місце роботи – науководослідницькі інститути, музеї, архіви, великі бібліотеки та меморіальні комплекси. Щоб не опинитися в полоні соцмереж, фейків, міфологем, рекомендуємо користуватися вебсайтами документальної історії, блогами відомих істориків, матеріалами таких публічно-історичних проєктів, як «Історична правда», «Лікбез. Історичний фронт».

Перейшовши за кодом чи посиланням <http://history.org.ua/uk>, ви можете ознайомитися з науковими публікаціями з різноманітних тем співробітників Інституту історії України НАН України.

Формуємо компетентності

Логічну. 1. Сформулюйте висновок про особливості розвитку людського суспільства в другій половині XX – на початку XXI ст. Під час відповіді розкрийте зміст понять: *постіндустріальне суспільство, НТР, глобалізація, глобальні проблеми людства*. 2. Чи можна розцінювати Другу світову війну як глобальну політичну кризу? Поясніть свою думку. 3. Чи можлива Третя світова війна і якими наслідками вона може загрожувати людству?

Інформаційну. Знайдіть у тексті параграфа інформацію про глобальні проблеми людства та систематизуйте їх за групами: політичні, економічні, демографічні, соціальні та екологічні проблеми. Кожну з груп доповніть самостійними прикладами.

Хронологічну. Скориставшись хронологією основних дат періоду, що вивчається (розміщені на форзацах), розподіліть їх відповідно до періодизації історії України, запропонованої в параграфі.

Аксіологічну. Прочитайте висловлювання: 1. Кожна історія є донькою свого часу. Мало того, немає історії. Є історики (*Л. Февр, французький історик*); 2. Трагедія історії не в боротьбі правди проти неправди, а в боротьбі різних правд (*Г. Гегель, німецький філософ*). Як ви розумієте ці тези? Що, на ваш погляд, у них важливого? Чи згодні ви з авторами?

Мовленнєву. Дайте загальну характеристику життя українського суспільства від 1945 р. до сьогоднішнього дня.

Розділ 1

Україна в перші повоєнні роки

§ 3. Радянізація західноукраїнських земель після Другої світової війни

1. Посилення радянізації в західних областях УРСР

Після звільнення України від німецьких військ на західноукраїнських землях розпочався повторний процес їх радянізації. Ситуація, в умовах якої проводилося насадження радянського способу життя, характеризувалася такими ознаками:

- руйнація за результатами військових дій і величезні людські втрати;
- активне протистояння учасників національно-визвольного руху та опір місцевого населення.

З огляду на домінування в регіоні аграрного виробництва, промисловий потенціал краю був слабкий (кваліфікований трудовий ресурс складав менш ніж 4 % населення).

Задля радянізації регіону використовували такі технології:

- накопичення в регіоні людських ресурсів – рушійних сил радянізації;
- централізація в управлінні економічним розвитком регіону при великих капіталовкладеннях;
- заходи зі зменшення кількості місцевого населення як головних опонентів радянізації;
- проведення потужної пропаганди та агітації про переваги радянської системи перед капіталістичною;

Склад партійних органів у Західній Україні

- використання каральної системи (репресії, депортації, виселення, ліквідація інституцій, які могли загрожувати існуванню радянської системи).

Політика радянізації західних областей України реалізовувалася силами немісцевих політичних працівників і спеціалістів за підтримки військових частин Червоної армії та підрозділів НКВС. Формування місцевих партійних і державних органів відбувалося форсованими темпами.

Для того щоб сформувати місцевий державний адміністративний апарат, залучали немісцевих партійних представників, які здебільшого не володіли українською мовою.

Партійні працівники, які направлялися в західний регіон України, далеко не завжди виявлялися підготовленими до роботи, були орієнтовані на використання жорстких, аж до репресій, командно-адміністративних методів управління. Освітній і професійний рівень цих кадрів був дуже низький. У 1951 р. у Львівському обкомі КП(б)У закінчену вищу освіту мали тільки 18 % працівників. У той же час не здобули навіть середньої освіти 30 % партпрацівників.

М. Леськів, українська історикня

- ❓ Чому, на вашу думку, до Західної України спрямовували партійні кадри з інших республік СРСР? Як ви гадаєте, який рівень довіри до діяльності партійного та адміністративного апарату виявляло місцеве населення? Аргументуйте.

Партійно-державна номенклатура послідовно виконувала завдання щодо **трансформації соціальної структури** регіону відповідно до соціальної структури радянського суспільства загалом (робітники, селяни, інтелігенція) шляхом здійснення масштабного розшарування повоєнного суспільства на прихильників і противників радянського способу життя.

Економічні перетворення втілювалися в життя командно-адміністративними методами. Знищення приватної власності у всіх сферах (сільському господарстві, промисловості, банківській сфері тощо) та перехід до повної централізації надавали можливості для проведення масштабних проєктів – **індустріалізації та колективізації**.

Індустріалізація

- структурна перебудова промисловості: створення нових галузей (машинобудівної, приладобудівної, хімічної, швейної та ін.), переорієнтація діяльності наявних (нафтової, деревообробної, побутової та ін.);
- модернізація промисловості (зокрема за рахунок репарацій);
- включення підприємств у загальносоюзну схему підпорядкування, і як результат незавершеність технологічного циклу в межах певного регіону;
- освоєння місцевих природних ресурсів (розширюється видобуток і переробка природного газу, ведеться пошук нових родовищ корисних копалин) і їх активна розробка.
- наявна диспропорція в розвитку важкої та легкої промисловості на користь першої;
- трансформації в системі трудових ресурсів: суттєве збільшення класу робітників;
- в економічно відсталому до того часу регіоні, який спеціалізувався на переробці агросировини, з'явилися потужні, сучасні виробництва. Пришвидшилась урбанізація регіону.

Колективізація

- перебудова в аграрному секторі: втручання в наявну систему господарювання шляхом перерозподілу земельних ресурсів (наділення сільської бідноти землею); примусове насадження колгоспів;
- створення та налагодження роботи машинно-тракторних станцій (МТС);
- уведення селянських господарств в єдину податкову систему, за результатами функціонування якої вести індивідуальне господарство стало економічно не вигідно;
- остаточна колективізація селянських господарств (використовуються примус, погрози, залякування, шантаж, провокації, репресії, виселення у віддалені райони СРСР);

- до середини 1951 р. у колгоспи було об'єднано понад 95 % селянських господарств. Найміцніші селянські господарства було ліквідовано, кращі селянські кадри репресовано.

Для прискорення змін проводилася активна **агітаційно-пропагандистська діяльність**. Вплив на формування громадської думки здійснювався комплексно: через засоби масової інформації, мережу громадських культурних закладів, систему просвітницьких заходів.

Відбулися ефективні **зміни в культурно-освітній сфері** («культурна революція»). Було ліквідовано неписьменність та малописьменність, розширено мережу початкової та вищої освіти, запроваджено багато соціальних програм. Супутником цих перетворень стала русифікація.

Мовою джерел

Станом на 1953 р. у західних областях України: «У вищих навчальних закладах, з 667 викладачів 268 осіб добре володіють українською мовою, але лекції читає українською мовою лише 121 особа. Із загальної кількості 802 гуртків з вивчення марксистсько-ленінської теорії лише в 7 гуртках заняття провадились українською мовою.

З листа секретаря Чернівецького обкому КПУ
Л. Месюрєнка від 1 липня 1953 р.

- ❓ Поміркуйте, у чому важливість наслідків русифікації західних областей України в повоєнне десятиліття.

Радянські керманічі також використали заклади вищої освіти як один з дієвих майданчиків для боротьби з «українськими буржуазними націоналістами», за результатами якої чимало викладачів звільнили з роботи, заарештували та депортували. Діячі культури також зазнали партійного тиску та контролю.

Листівка УПА, звернена до червоноармійців.
Ніл Хасевич (1949–1950)

- ❓ Сформулюйте своє ставлення до методів радянзації в Західній Україні. Які емоції викликають у вас події, що зображено на ілюстрації? Як ви гадаєте, позитивно чи негативно реагували на радянзацію жителі Західної України?

2. Український визвольний рух

Перетворення, що мали на меті швидкими темпами штучно перекоїти економічну, громадсько-політичну, етнічну карту західних земель України, проходили в умовах гострих протистоянь.

У другій половині 1940-х рр. територія західноукраїнських земель перетворилася на зону конфлікту. З одного боку – сталінський режим в особі потужної армії, що складалася з партійних, адміністративних, військових, репресивно-каральних органів. Їхня кількість забезпечувала можливість проводити системну боротьбу з місцевим населенням на всіх

напрямах і агітаційно-пропагандистськими, і репресивними методами. З іншого боку – український визвольний рух, який об'єднував членів ОУН, бійців його військового крила УПА та місцеве населення, яке не погоджувалося з трансформаціями, що кардинально змінювали його подальше життя й фактично були радянською окупацією.

Протистояння було жорстким з обох боків. У 1944 р. повстанський рух поширювався на територію 150 тис. км² з населенням близько 15 млн осіб. Чисельність бойових одиниць досягла 100 тис. осіб.

Організаторським ядром і ударною силою опору стали формування УПА.

Діяльність ОУН і УПА – це цілком організований патріотичний мілітарний рух. Він розгортався під політичним проводом державницьки орієнтованої ОУН. Формування УПА та озброєного підпілля мали чітку організаційну структуру, визначений командний склад, нормативні документи, бойові та загальновійськові статuti, систему військового планування, навчання, постачання тощо. Повстанці неприховано виступали проти радянського режиму, прозоро декларували перед населенням готовність збройним шляхом блокувати заходи ворожої влади.

Д. Веденєєв, український історик

- ❓ Сформулюйте висновок про боєздатність національно-визвольного руху у процесі протистояння радянській системі.

Тактика боротьби повстанців з радянськими військовими і загонами НКВС у процесі протистоянь змінювалася. Якщо в останні роки німецько-радянської війни УПА діяла великими з'єднаннями, то після її завершення великі підрозділи було переформатовано в рухливіші загони, а згодом відділи по 10–15 вояків.

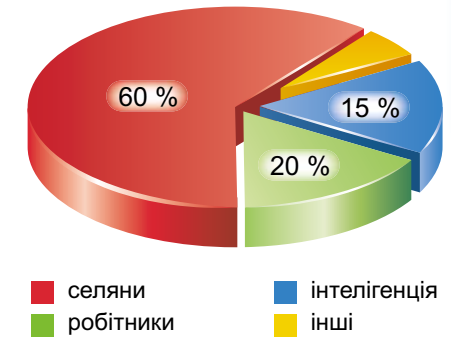
Під час визвольних змагань ОУН і УПА боротьба за «душі та серця» населення мала не менше значення, ніж бойові операції. Завдяки інформаційно-психологічному впливові підпілля змогло довгий час зберігати широку соціальну базу та можливість регенерувати власні сили, утримувати ідеологічний контроль над населенням певних територій.

- ❓ Як ви думаєте, що зображено на деревориті Ніла Хасевича? Висловіть своє ставлення до тих подій. Свою точку зору аргументуйте.

Попри активність, повстанці не мали шансів вистояти, оскільки радянська командно-адміністративна система спиралася на в рази потужніші ресурси. Боротьба радянської системи з потенційними учасниками національно-визвольного руху відбувалася в кількох напрямках:

- фізичне знищення;
- різного роду примусові переміщення населення, що включали такі заходи, як мобілізація до лав Червоної армії; систематичні виселення; примусові залучення до індустріальних підприємств в різних районах СРСР, депортації та ін.;

Склад УПА

■ селяни ■ інтелігенція
■ робітники ■ інші

Дереворит Ніла Хасевича

- застосування потужного морально-психологічного тиску на населення, що реалізовувався у формі дискредитації національної ідеї, нагнітання страху перед численними каральними заходами.

 За офіційними даними НКВС УРСР у 1944–1945 рр. у західних областях України проведено понад 40 тис. чекістсько-військових операцій, убито близько 100 тис. осіб, узято в полон понад 110 тис. осіб, заарештовано понад 14 тис. повстанців. Усього з 1944 р. до 1952 р. було репресовано 500 тис. осіб.

Після загибелі в 1950 р. Романа Шухевича організовані дії УПА фактично припинилися, хоч окремі загони боролися до середини 1950-х років, зосередивши свої сили на пропагандистській роботі та саботажі. Останній командувач УПА Василь Кук (1913–2007) зіткнувся із ситуацією, коли координація дій повстанських загонів стала практично неможливою, характер їхньої діяльності в цей час звівся до боротьби за виживання. Спостерігалися лише поодинокі акції згасаючого повстанського руху. У 1954 р. Василя Кука заарештували, він відсидів у радянських в'язницях і таборах, і врешті-решт його змусили жити в умовах радянського ладу, ворожого будь-яким проявам української національної ідеї.

Зрештою опір визвольного руху в Західній Україні придушили. Останній бій вояків УПА проти комуністичного режиму відбувся 14 квітня 1960 р. поблизу хутора Лози Підгаєцького району на Тернопільщині.

 Перейдіть за кодом чи посиланням https://www.youtube.com/watch?time_continue=12&v=e-HYQ2zIMLo і перегляньте відеоматеріали за творами Ніла Хасевича та його учнів «Графіка в бункерах УПА». Користуючись відеорядом, спробуйте схарактеризувати основні етапи протистояння радянської влади та українського визвольного руху. Що нового ви для себе відкрили?

Формуємо компетентності

Просторову. Використовуючи карту 3, прокоментуйте, який регіон України продовжував залишатися зоною збройного конфлікту після завершення Другої світової війни.

Логічну. Скориставшись методом «Обери позицію», обговоріть тези:

1. Дії радянського уряду в Західній Україні були виправданими та принесли позитивні зміни в життя суспільства.
2. Дії радянського уряду в Західній Україні можна класифікувати як такі, що здійснювали систематичне порушення прав людини.

Інформаційну. Знайдіть у тексті параграфа інформацію про основні методи радянської заходів областей України та розподіліть їх за критеріями: «ті, що сприймалися населенням позитивно» і «ті, що викликали незгоду та опір». Свій вибір обґрунтуйте.

Аксіологічну. Висловіть своє ставлення до дешифрування понять радянської ідеології: «колективізація» – закріпачення селян; «ліквідація куркульства як класу» – фізичне знищення успішних селянських господарів; «індустріалізація» – форсоване створення потужної військової промисловості; «культурна революція» – створення духовної в'язниці для суспільства. Чи доцільно використовувати радянські ідеологеми в сучасному інформаційному просторі? Відповідь обґрунтуйте.

Мовленнєву. Підготуйте доповідь «Український національно-визвольний рух в західних областях України в 1944–1950 рр.: особливості діяльності».

§ 4. Масові депортації, переселення, репресії

1. Велика блокада

На початку 1946 р. у межах підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР розпочалася військово-пропагандистська виборча кампанія. В особливо «проблемних» областях – на території Рівненської, Волинської, Львівської, Дрогобицької, Станіславської та Чернівецької областей – збільшили чисельність внутрішніх військ. Вони повинні були забезпечити показову стовідсоткову явку громадян на виборчі дільниці, що мало стати яскравою демонстрацією «всенародної підтримки» трудящими західних областей України політики ВКП(б).

Противиборча листівка українського підпілля. Архів СБУ

 У західних областях було розташовано близько 3000 армійських гарнізонів. Радянські прикордонні війська спільно з польськими та чехословацькими прикордонниками повністю блокували зовнішні кордони України. Загалом радянська сторона залучила до операції понад 200 тис. осіб.

Незважаючи на використання сили, комуністам не вдалося провести вибори всюди – в окремих населених пунктах проголосували лише по кілька осіб, інші сховалися від влади. Після завершення виборів наступ на опозиційний рух продовжився. «Велика блокада» тривала з 10 січня до 1 квітня 1946 р. За її результатами влада оголосила, що підпілля та повстанський рух в Україні знекровлено та остаточно знищено.

Попри численні каральні акції спецслужб восени 1946 р. на території України продовжувало боротьбу 469 відділів і нелегальних груп, до складу яких входило понад 3700 вояків.

2. Обмін населенням між Польщею та УРСР

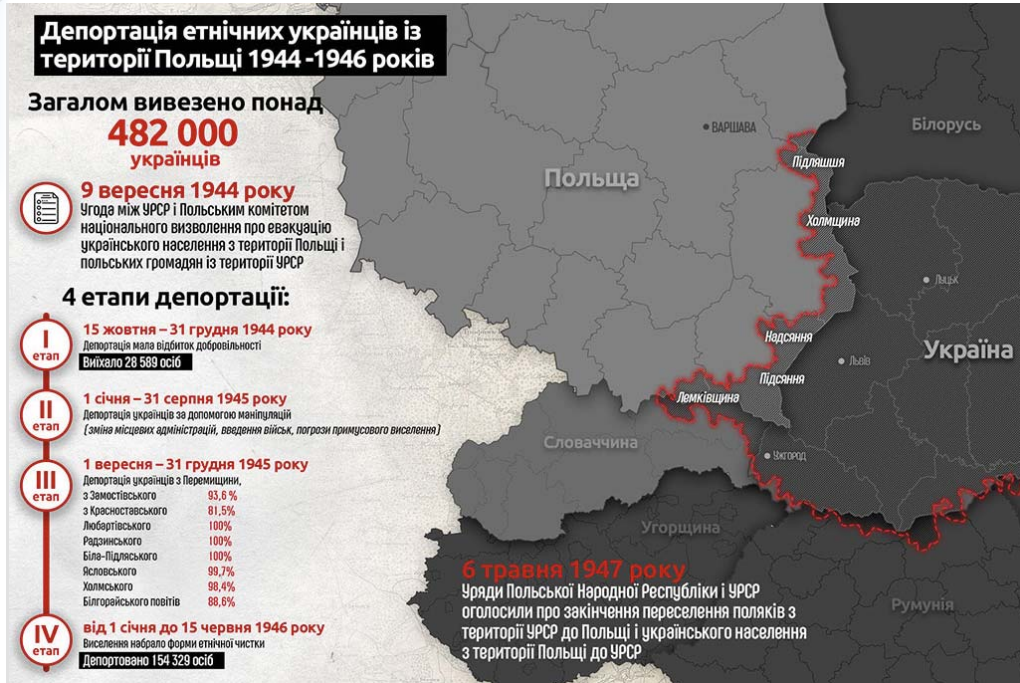
Упродовж 1944–1946 рр. відбувалося виселення українського населення з території Польщі, а поляків – з території Радянської України.

9 вересня 1944 р. у м. Люблін підписано «Угоду між Урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» з метою вирішення проблеми невідповідності державних та етнічних кордонів. Угода діяла з 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р., але згодом термін її дії неодноразово подовжувався. Укладаючи угоду, обидві сторони керувалися власними політичними мотивами. Проте спільним для них було прагнення до забезпечення максимальної монолітності етнічної структури Західної України та Польщі.

 За офіційними даними, з жовтня 1944 р. до серпня 1946 р. з Польщі до СРСР було переселено понад 500 тис. осіб, з них – близько 480 тис. до УРСР.

 Це [переселення] було вигідно комуністичному режиму, який влада СРСР впроваджувала на цих землях. Цей режим мав як українське обличчя – УРСР, так само і польське – ПНР (Польська Народна Республіка).

М. Литвин, український історик

Депортація етнічних українців з території Польщі 1944–1946 рр. Інфографіка

Перейшовши за посиланнями: https://www.youtube.com/watch?time_continue=3&v=pHYrRXUd2qA або https://www.youtube.com/watch?time_continue=29&v=stX4OT2O0y4, ви зможете переглянути відеоматеріали про виселення українців з Польщі.

3. Масові депортації 1944–1946 рр.

Депортації – це примусове переселення, вигнання чи висилка з постійного місця проживання або з держави окремих осіб чи народів.

Примусовий спосіб переміщення великої чисельності населення без врахування його інтересів був звичною практикою для сталінської командно-адміністративної системи. Депортаційна політика на західноукраїнських землях стосувалася членів ОУН, воїнів УПА, їхніх сімей, осіб, що підтримували український національно-визвольний рух чи навіть лише виявляли пасивний спротив радянзації.

Мовою джерел

Усіх повнолітніх членів сімей засуджених ОУНівців, а також активних повстанців, як заарештованих, так і вбитих в зіткненнях, – виселити в віддалені райони Красноярського краю, Омської, Новосибірської та Іркутської областей, а їх майно конфіскувати відповідно до наказу НКВС СРСР № 001552 від 10 грудня 1940 р.

Розпорядження наркома внутрішніх справ СРСР
Л. Берії від 31 березня 1944 р.

Кількість виселених учасників національно-визвольного руху (разом із членами родин) із західних областей за роками така: 1944 р. – понад 12 тис. осіб, у 1945 р. – понад 17 тис. осіб, у 1946 р. – понад 6 тис. осіб.

Працездатні переселенці підлягали примусовій праці, перш за все в копальнях. Сім'ї, які не мали працездатних осіб, потерпали від злиднів.

4. Операція «Вісла»

28 квітня 1947 р. з метою ліквідації УПА і організаційної мережі ОУН на території Польщі розпочалося виселення українців з південно-східних регіонів Польщі на західні та північні території, які раніше входили до складу Німеччини. Організаційні приготування до виселення українців із Закерзоння почалися ще в січні 1947 р. Формальним приводом для початку операції стало вбивство вояками УПА 28 березня 1947 р. заступника міністра оборони Польщі генерал-полковника Кароля Сверчевського. У депортації українців брали участь шість дивізій Війська Польського за підтримки військових частин Чехословаччини та СРСР, які заблокували південний і східний кордони Польщі. Акція нерідко супроводжувалася насиллям: українські домівки спалювали, старовинні церкви руйнували, представників української інтелігенції та селянства за підозрою у співрянні УПА ув'язнювали в концтаборі в Явожні Краківського воєводства.

За результатами операції «Вісла» польська комуністична влада позбулася українського населення в південно-східних воєводствах країни, розселивши західною й північною Польщею 140 575 українців і поляків (близько 14 тисяч), які були у шлюбі з українцями.

Аналізуючи масове примусове виселення українців Закерзоння у 1947 р. з погляду міжнародного права, можемо дати на ці питання досить точну відповідь: операція «Вісла» не була геноцидом. Однак вона була злочином проти людяності, воєнним злочином та етнічною чисткою.

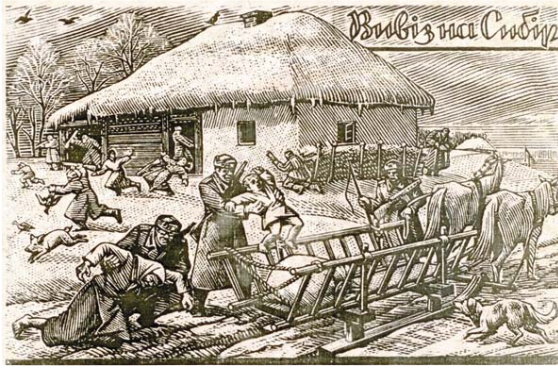
С. Рябенко, український історик

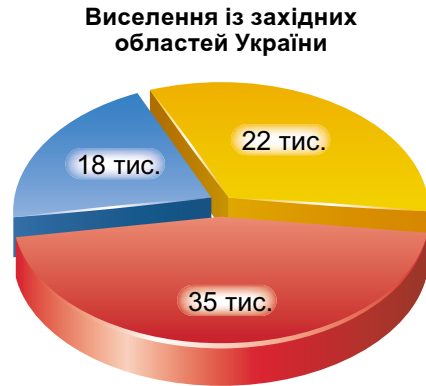
1 – Підписання угод на міждержавному рівні. 2 – Рух населення на збірні пункти під конвоем. 3 – Утримання на збірних пунктах. 4 – Завантаження людей у товарні вагони. 5 – Українці, запідозрені у співпраці з УПА. 6 – Поселення на новому місці та вступ у колгоспи.

5. Операція «Захід»

Операція «Захід» (21–22 жовтня 1947 р.) була однією з найбільш масових і короткотермінових сталінських депортацій. Повнолітніх і неповнолітніх членів сімей українських повстанців та їхніх близьких родичів, що

Листівка УПА. Вивіз на Сибір у 1947-му.
З альбому Ніла Хасевича «Графіка
в бункерах УПА» (1952)

■ чоловіків ■ жінок ■ дітей

проживали у Львівській, Станіславській, Тернопільській і Рівненській областях, виселили до Казахстану та Сибіру. Примусові переміщення проводилися:

- з метою знищення соціальної бази українського підпілля у регіоні;
- для наповнення трудовим ресурсом промислового виробництва північних районів СРСР;
- як дієвий аргумент процесу прискорення колективізації.

В операції було задіяно сили оперативного складу та військ МДБ і МВС, прикордонних військ, також було використано допомогу членів радянського партійно-господарського та комсомольського активу.

Із західних областей України виселили близько 27 тис. сімей спецпереселенців (76 тис. осіб), з них у примусовому порядку на підприємства вугільної промисловості східних районів СРСР направлено 21 тис. сімей.

Та депортація за своїми трагічними наслідками стала гуманітарною, етнодемографічною катастрофою, злочином проти людяності. Адже сталінський режим свідомо і практично одночасно здійснив насильство стосовно величезної маси людності одного етнічного регіону, намагаючись позбавити її моральних орієнтирів, прирікаючи на знищення.

Т. Вронська, українська історикиня

Упродовж 1947–1953 рр. продовжувалося вивезення місцевого населення із західних областей України. У цей період основну увагу концентрували на тих групах населення, які радянська влада розцінювала як головну перешкоду радянзації. З кінця 1948 р. виселення проводилися під зручним для радянської влади гаслом: «Дії у відповідь» на збройні виступи повстанців. Західноукраїнські села перетворювалися на заручницькі резервації, звідки в будь-який момент можна було людей відправити в заслання.

Від червня 1944 р. до грудня 1952 р. за належність до родин учасників національно-визвольного руху у віддалені місцевості СРСР заслали близько 190 тис. осіб.

Після смерті Й. Сталіна масові депортації припинилися, однак скасування правових обмежень для депортованих тривало до 1956 р. Хоча спецпереселенці, зокрема члени родин українських повстанців і підпільників,

мали всі права громадян СРСР, проте вони не могли вільно виїжджати за межі населеного пункту, де проживали. Кожного попереджали про кримінальну відповідальність за втечу з місця поселення.

Спецпоселення – це місце примусового утримання окремих категорій населення та представників етносів, яких радянська влада вважала політично небезпечними або ворожими.

6. Ліквідація Української греко-католицької церкви

Радянізація українців передбачала переформатування їхнього світогляду. Оскільки радянська ідеологія не допускала конкуренції, відбувся наступ на інституції, які мали вплив на населення. У Західній Україні радянське керівництво одну із серйозних загроз вбачало в діяльності Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Її незалежна позиція, відстоювання інтересів народу, підтримка національно-визвольного руху спричинили переслідування священників і вірних УГКЦ. Греко-католицькі священники долучалися до визвольної боротьби також у формі капеланства і душпастирської опіки в українських військових формуваннях. Священники були капеланами в сотнях і куренях УПА, у старшинських школах і шпиталях.

Наступ на церкву почався з кампанії по її дискредитації у газеті «Вільна Україна» від 8 квітня 1945 р. УГКЦ звинуватили у співпраці з нацистами. Потім відбулися арешти її керівників і священників. 11 квітня 1945 р. у соборі Святого Юра заарештували митрополита Йосипа Сліпого.

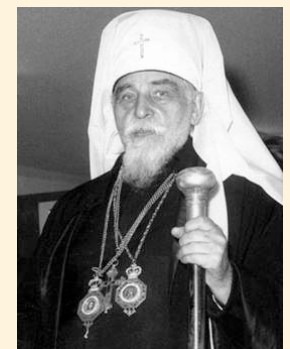
Загалом у 1945–1946 рр. органи держбезпеки заарештували близько 800 греко-католицьких священників та кинули їх у тюрми й табори. Одночасно велася підготовка до **Львівського церковного собору** (8–10 березня 1946 р.), на якому 216 делегатів від духовенства і 19 від мирян ухвалили

Літургія в лісі. Стоїть о. Андрій Радьо «Яворенко». Архів Інституту історії церкви Українського католицького університету

Йосип Сліпий (1892–1984) – один з найвпливовіших і найвідоміших українців другої половини ХХ ст. Церковний діяч, меценат, патріарх Греко-католицької церкви. Відбув у радянських таборах 18 років. На вимогу світової громадськості 1963 р. звільнений і депортований до Ватикану. Наукова і пастирська спадщина налічує 14 томів. Йосип Сліпий був почесним членом Наукового товариства імені Шевченка з 1964 р., членом Тіберійської академії (м. Рим) – з 1965 р., почесним доктором Українського Вільного Університету (м. Мюнхен) – з 1969 р. та трьох американських і одного канадського університетів. У 1998 р. у селі Заздрість Тернопільської області засновано музейно-меморіальний комплекс «Рідна хата» Патріарха Йосипа Сліпого, де проводять духовні з'їзди, науково-теологічні конференції тощо. У багатьох містах України є вулиці на його пошанування, зокрема, у Львові, Тернополі, Коломиї, Калуші та інших.

Патріарх Йосип Сліпий. Глава УГКЦ

рішення про ліквідацію УГКЦ та приєднання до Російської православної церкви (РПЦ). Після собору УГКЦ було ліквідовано на всій території Західної України. У серпні 1949 р. до РПЦ приєднали також Мукачівську єпархію УГКЦ.

Ліквідація УГКЦ відбувалася в умовах надзвичайно жорсткого терору проти духовенства та вірян. Майже увесь єпископат загинув у тюрмах і концтаборах СРСР. Усі греко-католицькі церкви було пограбовано, частково передано РПЦ, частково знищено.

Радянська влада, яка, згідно з таємно укладеним планом і за допомогою репресивних органів і РПЦ, ліквідувала греко-католицьку церкву на теренах України й офіційно скріпила цю акцію Львівським псевдособором 1946 р., брутально порушила елементарне право людини на віросповідання, визнане у всьому світі, навіть в інших тоталітарних державах.

Ю. Герич, дослідник історії церкви

Формуємо компетентності

Хронологічну. Визначте послідовність подій: операція «Вісла», Львівський собор, операція «Захід», «Велика блокада».

Просторову. Користуючись інфографікою про депортацію українців з Польщі протягом 1944–1946 рр. (с. 20), складіть розповідь про основні етапи процесу в хронологічній послідовності.

Інформаційну. 1. Користуючись поняттями *депортації*, «Захід», «Вісла», сформулюйте висновок про причини, характер і наслідки примусових переселень. 2. Складіть хронологію депортацій, переселень, репресій із зазначенням груп населення, проти яких вони спрямовувалися.

Аксіологічну. В українській історіографії перебіг операції «Захід» розцінюють як невмотивований терор проти жінок, дітей і людей похилого віку. Чи поджуєтесь ви із цим твердженням? Відповідь аргументуйте.

Логічну. Чому стала можливою ліквідація Української греко-католицької церкви?

Мовленнєву. 1. Знайдіть на каналі YouTube відеоматеріали про депортації населення. Переглянувши їх (на вибір), розкажіть, як склалося життя людей – жертв примусових переселень. 2. Спробуйте визначити, які види історичних джерел використано у фільмах.

§ 5. Вихід України на міжнародну арену

1. Україна – співзасновниця Організації Об'єднаних Націй (ООН)

Конституційні зміни в СРСР, здійснені на підставі закону «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку із цим Народного Комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський Народний Комісаріат» (05.02.1944), задекларували право всіх республік СРСР вступати у прямі зносини з іноземними державами, укладати угоди та обмінюватися дипломатичними та консульськими представництвами. У результаті тільки дві республіки СРСР отримали таке право (УРСР і БРСР), і з 1945 року Україна вже брала участь у міжнародно-договірних відносинах.

Активну інтеграцію союзних республік у світове співтовариство обумовлено бажанням уряду СРСР отримати додаткові голоси в ООН, поси-

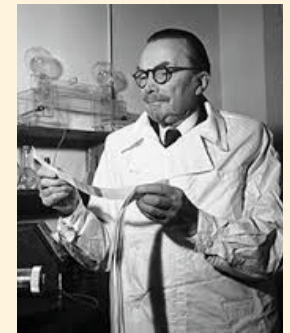
Делегація УРСР. Стоять (зліва направо): Леонід Новиченко, Николас Лукин, Марія Шапарева, Майкл Шаляпин, Петро Удовиченко. Сидять (зліва направо): Петро Погребняк, Микола Петровський, Іван Сенін, Дмитро Мануїльський (голова), Олександр Палладін, Володимир Бондарчук, Олексій Война. Сан-Франциско, США, ООН

лити вплив СРСР на світову політику та створити оманливе враження про справжній суверенітет радянських республік.

Правовою підставою для вступу УРСР в ООН стало рішення Виконкому Міжнародної установчої конференції ООН у Сан-Франциско від 30 квітня 1945 р. Після офіційного визнання УРСР усіма країнами – засновницями ООН із 6 травня 1945 р. її делегація включилася в роботу Установчої конференції. Представники делегації УРСР Дмитро Мануїльський, Олександр Палладін, Володимир Бондарчук, Іван Сенін, Петро Погребняк, Микола Петровський були обрані до робочих органів Установчої конференції та брали активну участь у розробці Статуту ООН.

Олександр Палладін (1885–1972) – учений, громадський діяч, один з основоположників вітчизняної біологічної хімії, засновник низки актуальних наукових напрямів, що стали основою сучасної біохімії і молекулярної біології, теоретичної та практичної медицини. Серед них біохімія нервової діяльності (нейрохімія), м'язової діяльності, харчування, зокрема біохімія вітамінів.

Олександр Палладін

Біохімія. Одна з найперспективніших наук. В основі роботи біохіміка лежить вивчення хімічних процесів, які перебігають у клітинах живих організмів. Необхідні глибокі знання з мікробіології, ботаніки, фізіології. Місце праці – науково-дослідні лабораторії, фармакологічні підприємства, сільське господарство тощо.

Навчальний проект «Україна для ООН. ООН для України».

1. Об'єднайтеся у дві групи.

2. *1-ша група:* складіть історичні портрети представників української делегації – учасників розробки Статуту ООН. З'ясуйте особистий вклад кожного з делегатів у процес творення ООН та її подальшу діяльність.

2-га група: Користуючись посиланням <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentri/un-ngo>, проаналізуйте різні формати можливостей для молоді брати участь в ініціативах ООН.

3. Презентуйте навчальні проекти в загальному колі та обговоріть їх.

2. Установлення кордонів УРСР у міжнародних договорах

9 вересня 1944 р. – Люблінська угода між УРСР і Польським комітетом національного визволення

Частина українських земель (Підляшшя, Холмщина, Надсяння, Лемківщина), де проживало 800 тис. українців, передавалася Польщі

29 червня 1945 р. – Договір між СРСР і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну (м. Москва)

Закарпаття виходило зі складу Чехословацької Республіки та воз'єднувалося з УРСР. Кордоном між СРСР і Чехословацькою Республікою визнавався кордон, що існував до 29 вересня 1938 р. між Словаччиною й Підкарпатською Україною

16 серпня 1945 р. – Договір між СРСР і Польською Народною Республікою про державний кордон (м. Москва)

Відповідно до Договору про дружбу, взаємодопомогу й післявоєнне співробітництво між СРСР і ПНР (21 квітня 1945 р.) кордон установлювався по «лінії Керзона» з відхиленнями на схід на 5–8 км, в окремих місцях до 17–30 км

10 лютого 1947 р. – Радянсько-румунський договір (в рамках Паризьких мирних договорів, підписаних країнами – членами ООН, зокрема УРСР, м. Париж)

До УРСР відходили Північна Буковина, Хотинщина, Ізмаїльщина (закріплювалися кордони 1940 р.)

15 лютого 1951 р. – Угода між СРСР і Польською Народною Республікою про обмін ділянками державних територій (м. Москва)

ПНР отримала ділянку у Дрогобицькій області загальною площею 480 км², передаючи Радянському Союзу рівну за розміром ділянку в Люблінському воєводстві

30 червня 1945 р. Верховна Рада УРСР ухвалила закон «Про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною». 22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР приєднану до України територію проголошено Закарпатською областю у складі УРСР. Вона становила 12,9 тис. км², чисельність населення – 0,9 млн осіб.

У жовтні 1944 р. закарпатський регіон «приєднані Карпатські території» був звільнений Червоною армією від угорської окупації і опинився в центрі уваги Чехословацької республіки, що прагнула відновити своє управління, і Радянського Союзу, який шляхом приєднання цієї території прагнув створити певний плацдарм для поширення власного впливу в Центральній та Західній Європі. В умовах, коли територія Закарпаття перебувала під фактичним контролем радянських військ, що підтримували лідерів Закарпатської України та їх прагнення до воз'єднання з УРСР, Чехословацький уряд не мав реальних важелів для відновлення свого управління на цій території і був змушений визнати факт утворення Закарпатської України, а пізніше і юридично відмовитись від цього регіону.

С. Болдижар, український дослідник історії права

1

2

3

4

1 – Військовослужбовці Червоної армії роздають селянам зерно (жовтень 1944 р.).
2 – Жителі Закарпатського села Чинадієво зустрічають радянських воїнів (жовтень 1944 р.). 3 – Жителі м. Мукачево читають перші номери газети «Закарпатська правда» (листопад 1944 р.). 4 – Демонстрація жителів м. Мукачево на честь підписання Маніфесту про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (листопад 1944 р.).

❓ Користуючись інформацією з рубрики «Погляд історика» і сюжетними фото, поміркуйте: 1. Як СРСР розв'язав ситуацію з приєднанням території Закарпаття до України? 2. Які технології було використано? 3. Як місцеве населення сприймало ситуацію з приєднанням до УРСР?

3. Обмін територіями 1951 р.

За результатами повоєнного урегулювання кордонів територія УРСР збільшилася на 110 тис. км², чисельність населення зросла майже на 7 млн осіб. Разом з тим частина українських етнічних земель (Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина, Пряшівщина та Мараморощина) залишилися у складі інших держав.

Угода між СРСР і Польською Республікою про обмін ділянками державних територій від 15 лютого 1951 р. ґрунтувалась «на принципі взаємного обміну кілометр на кілометр», тобто було здійснено рівноцінний за площею обмін. Власність, розташована на територіях, якими обмінювалися, передавалася безоплатно, кожна сторона могла вивозити своє рухоме майно й обладнання. Сторони домовилися не тільки про обмін територіями, але й про взаємне переміщення населення протягом шести місяців з дня вступу договору в силу.

У 1951 р. переселення зачепило й бойків, яких виселили з прикордонної ділянки та розселили у східних і південних областях УРСР: у 25 селах Донецької, 20 – Одеської, 10 – Миколаївської і 5 – Херсонської.

На південно-східні землі України примусово переселили 32 тис., за іншими даними, від 35 тис. до 51 тис. мешканців Західної Бойківщини.

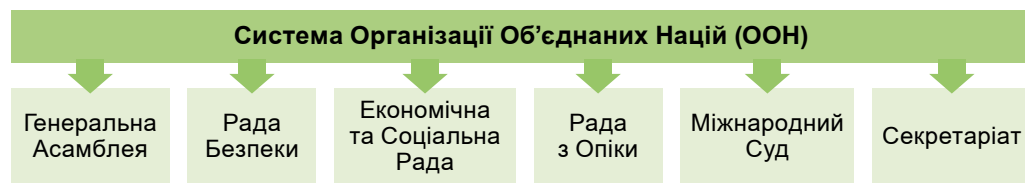
Особливість цієї хвилі переселення полягала в тому, що територію, яка відходила Польщі, повинні були залишити усі мешканці. Людям нічого іншого не залишалося, як підкоритися обставинам. Лише незначна частина бойків, задіяних у вугільній та нафтопереробній галузях, все ж оселилася і закріпилася у Львівській та Тернопільській областях.

Т. Пронь, український історик

4. Участь УРСР у міжнародних організаціях

Основна зовнішньополітична діяльність УРСР у повоєнний час розгорнулася на полях ООН. Якщо раніше участь України в міжнародному спілкуванні обмежувалася лише культурним форматом (книжкові обміни, зв'язки в галузі культури і науки), то з 1945 р. міжнародне співробітництво поширилось також на сферу дипломатії.

УРСР набула права участі в діяльності головних інституцій, які входять до системи ООН.

Діяльність УРСР в роботі ООН полягала в розробленні проектів резолюцій і рішень з актуальних питань міжнародного характеру, внесенні поправок до проектів резолюцій та рішень, пропонуванні питань до розгляду, участі в дискусіях з обговорюваних питань, виступах на засіданнях органів із заявами та пропозиціями, підписаннях конвенцій, угод і договорів у рамках ООН, участі в голосуваннях тощо.

На I сесії *Генеральної Асамблеї* ООН (1946) Д. Мануїльського обрали головою Першого комітету з політичних питань і проблем безпеки. На III сесії *Генеральної Асамблеї* (1948) УРСР стала членом Комісії з атомної енергії та Комісії з контролю за озброєнням. У 1946 р. УРСР було представлено в *Економічній та Соціальній Раді*. У 1948 р. УРСР обрали непостійним членом Ради Безпеки ООН на дворічний термін.

Перебуваючи в статусі союзної республіки, УРСР отримала можливість зносити із зовнішнім світом, а причетність до створення ООН істотно укріпила міжнародний авторитет України. До 1953 р. УРСР перебувала у складі лише дев'яти міжнародних організацій та їхніх органів, а вже на січень 1960 р. вона була членом 31 міжнародної організації та учасником 67 міжнародних договорів, угод, конвенцій, протоколів.

Участь у багатосторонній дипломатії була для УРСР чи не єдиним каналом здійснення її міжнародної правосуб'єктності. Членство в міжнародних організаціях стало підґрунтям визнання де-юре й де-факто суверенності України в майбутньому.

О. Шкуратенко, українська дослідниця історії права

Ми переконані, що навіть підконтрольна Москві дипломатія УРСР високою мірою сприяла поширенню потрібної інформації про Україну, зокрема в Європі. Річ у тім, що з кожним роком, який віддаляв Українську РСР від вступу до ООН, коло дипломатичних зусиль ставало дедалі ширшим.

Є. Камінський, український історик

Формуємо компетентності

Хронологічну. Назвіть послідовність укладання міжнародних договорів про встановлення державного кордону УРСР.

Просторову. Перейдіть за кодом чи посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=5T3cxtKBCPw> і перегляньте відеоролик про депортованих українців. Користуючись інформацією та картою переселення з відео, схарактеризуйте наслідки примусового переміщення жителів територій, які потрапили в зону дії договору «Про обмін ділянками державних територій» (1951).

Логічну. 1. Які події спричинили вихід України на міжнародну арену? 2. Яку роль у створенні ООН відіграла Україна?

Аксіологічну. Користуючись інформацією з рубрики «Погляд історика», висловіть свою думку про вплив статусу УРСР як однієї з країн – засновниць ООН на подальшу долю країни.

Мовленнєву. Наведіть приклади зовнішньополітичної діяльності України в повоєнні роки.

§ 6. Відбудова України після Другої світової війни

1. Внутрішньополітична та економічна ситуація в УРСР

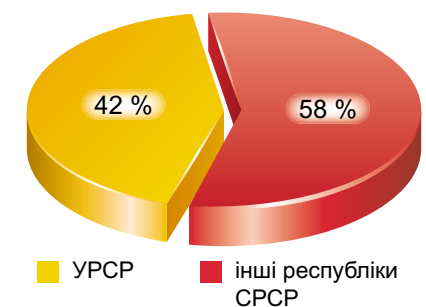
Відбудова – це період в історії України після Другої світової війни до початку 1950-х рр.; процес відновлення зруйнованого війною промислового потенціалу, соціально-культурної сфери, повернення населення до мирного життя.

Після Другої світової війни внутрішня політика в УРСР була спрямована на:

- відновлення діяльності органів радянської влади у звільнених від німецької окупації населених пунктах;
- зміцнення впливу комуністичної партії на всій території УРСР;
- знищення осередків національно-визвольного руху в західних областях УРСР і радянізацію західних областей;
- централізацію управління виробництвом;
- поширення ідеологічного впливу на сферу освіти та культури.

Економічна ситуація в Україні була катастрофічною. За результатами Другої світової війни: знищено 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл, зруйновано 16 158 промислових підприємств, 1,9 тис. залізничних станцій, 28 тис. колгоспів, 900 радгоспів, 18 тис. лікувальних закладів, 33 тис. навчальних і наукових закладів, 19 тис. бібліотек. Скоротилась чисельність населення: загинуло від 8 млн до 10 млн осіб (кожен п'ятий-шостий мешканець України).

Матеріальні збитки СРСР за результатами Другої світової війни

Репатріація – це повернення на батьківщину емігрантів з поновленням їх у правах громадянства, а також військовополонених і цивільних осіб, що опинилися за межами своєї країни внаслідок війни.

На демографічну ситуацію впливало кілька факторів. Головними чинниками зростання чисельності населення в УРСР стали: поява нових громадян з приєднаних територій; повернення додому демобілізованих, евакуйованих громадян, репатрійованих (остарбайтерів, радянських військовополонених). З поверненням додому радянські репатріанти проходили спецперевірку на лояльність до правлячого режиму. Протягом 1945–1947 рр. з Німеччини повернулося 1 млн 250 тис. осіб. Практично чверть з них звинуватили в державній зраді та покарали виправними роботами.

Але водночас спостерігалось й зменшення чисельності населення. Це відбувалося внаслідок смертності від мінування багатьох об'єктів під час війни та великої кількості зброї у населення; у результаті бойових операцій між радянськими військовими та учасниками національно-визвольного руху; під час голоду 1946–1947 рр., а також через примусове переміщення репатрійованих за межі УРСР для підсилення кадрів промислового виробництва, репресії, депортації та інші способи примусового переміщення населення.

Для УРСР повоєнного періоду були притаманні примусові трудові мобілізації сільського населення західних регіонів у східні промислові центри республіки, формування із сільського населення трудового ресурсу для

1

2

3

4

1 – Бійці будівельного батальйону розбирають руїни по вул. Кірова у м. Києві (квітень 1945 р.). 2 – Жителі м. Києва розчищають вул. Карла Маркса (квітень 1945 р.). 3 – Бригада Дніпробуду з бригадиром Шило П. 4 – Обробка ґрунту в колгоспі «Більшовик» с. Богданівка Новосанжарського району (1946 р.).

промисловості на добровільних засадах, направлення молоді за комсомольськими путівками та людей старшого віку за вказівками комуністичної партії до промислових об'єктів, залучення молоді до профтехнічних навчальних закладів з подальшим направленням на роботу за спеціальністю.

Єдиною незмінною рисою повоєнного часу була постійна потреба в **трудо-вих ресурсах**. За відсутності достатньої чисельності професійних робітників у виробничий процес і відбудову залучали навіть некваліфікованих робітників.

Особливості використання трудових ресурсів під час відбудови

Сільське господарство	Промисловість	Інфраструктура, транспортні магістралі
Жінки, діти з 14 років, підлітки, люди похилого віку, демобілізовані	Усі групи, указані в лівому стовпчику, а також селяни (працездатні), залучені до роботи на підприємствах, молодь, особи з різноманітних спецконтингентів (репатріанти, іноземні військовополонені, інтерновані), військові	Місцеві жителі (у вільний від роботи час), у великих містах мобілізовані вахтовим методом жителі сусідніх населених пунктів, військові

Мовою джерел

У листопаді 1943 р. Полтавщина направила на відбудову шахт Донбасу 10 тис. юнаків та дівчат. Упродовж 1945–1946 рр. на вугільні шахти виїхало 6200 полтавців, у школи ФЗН, які готували кадри шахтарів, було надіслано 20 800 юнаків. Крім того, до західних областей України в перші повоєнні роки було направлено на роботу 6588 працівників.

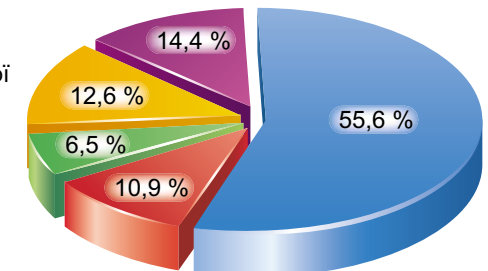
Зі збірника «Голод 1946–1947 років на Полтавщині»

Відбудова та відновлення довоєнного рівня **виробництва** потребували величезних капіталовкладень, які розподілялися центральною владою за принципом значущості.

Пріоритетними галузями **розбудови промислового виробництва** вважалися вугільна, металургійна, залізорудна, нафтова, а також електроенергетика, теплова енергетика. У різних регіонах відновлювали або запускали виробництво на підприємствах хімічної, машинобудівної, приладобудівної та інших галузей. За офіційними даними, промислове виробництво в УРСР зростало темпами, які ні до цього, ні пізніше досягнути не вдалося (понад 30 % на рік). Це був найвищий успіх командно-адміністративної економіки. Зворотню стороною процесу відбудови стало істотне

Капіталовкладення у відбудову народного господарства УРСР

- на промисловість (здебільшого галузі важкої індустрії загальносоюзного значення)
- на розвиток транспорту і зв'язку
- на потреби сільського господарства
- на житлове будівництво
- на торговельні та комунальні підприємства, заклади науки, освіти, культури та ін.

відставання виробництва споживчих товарів від поступу важкої індустрії. Отже, у СРСР продовжувався процес надіндустріалізації, який зумовлював відставання в соціальній сфері та низький рівень життя.

Відновлення **аграрного сектору** виробництва почалося з повернення селян у колгоспи. У цьому процесі активно використовували технологію протиставлення: для колгоспів і колгоспників норми здачі продуктів були меншими, ніж для селян-одноосібників; а для колгоспів, що обслуговувалися машинно-тракторними станціями (МТС), – меншими, ніж для колгоспів, які не користувалися послугами МТС.

Мовою джерел

План установлювався вольовим методом, хоча в органах преси і офіційних документах він «обґрунтовувався» науковими даними. При цьому виходили головним чином не з того, що було вирощено, а з того, скільки можна одержати в принципі, вибити у народу в засіки держави.

*З мемуарів М. Хрущова,
Голови Ради Міністрів УРСР 1944–1949 рр.*

2. Масовий голод 1946–1947 рр.

У 1946 р. в Україні внаслідок посухи врожайність усіх культур виявлялася вкрай низькою, що спричинило також негативні тенденції в розвитку тваринництва. Проте таке становище в галузі не змінило планів щодо норм збору заготівель. Вилучення сільськогосподарської сировини, норми якої не відповідали можливостям колгоспів, відбувалося репресивними методами. Посилений «адміністративний контроль» застосовувався як до пересічних колгоспників (за невиконання трудовнів, збирання колосків на полях тощо), так і до колгоспної адміністрації (за зрив строків збору врожаю, порушення графіків хлібопоставок, видачу зерна на трудовні тощо).

Мовою джерел

Більшість колгоспних дворів потребує допомоги продовольством, оскільки продукти, зібрані з городів та отримані на трудовні, підходять до кінця.

*З листа першого секретаря Полтавського обкому партії
В. Маркова та голови облвиконкому М. Мартиненка до Голови
Ради Міністрів УРСР М. Хрущова від 28 грудня 1946 р.*

Узимку 1946–1947 рр. в Україні почався голод, який охопив більшість областей республіки. Він уразив насамперед сільське населення, спричинив масове поширення дистрофії, призвів до стрімкого зростання смертності. Тисячі людей, рятуючись від голоду, їздили за продуктами в західні області України, що були менше вражені посухою та продовольчою кризою. Чимало селян покидали колгоспи, шукали роботу на фабриках, заводах, шахтах, тобто в тих сферах виробництва, що гарантували отримання продовольства за картками.

Проблеми з виконанням державних планів у багатьох господарствах розцінювали як прояв саботажу, лібералізму, потурання антидержавним силам. Найлютішим голод був узимку та навесні 1947 р., перетворившись на голодомор.

Мовою джерел

10 жовтня 1947 р. М. Хрущов і Л. Каганович доповіли Й. Сталіну, що «колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 100,3 %». У тому ж 1947 р. радянське керівництво відправило на експорт 1,7 млн т зерна, частину якого безкоштовно передало братнім країнам у вигляді «інтернаціональної допомоги».

Голод в Україні 1946–1947. Документи і матеріали

? Чи можна несприятливі погодні умови 1946 р. розглядати як основну причину масового голоду в УРСР у 1946–1947 рр.?

У радянські часи проблему голоду замовчували. Поширювалися лише ті факти, які створювали позитивний імідж держави. Наприклад, колгосп ім. Леніна в с. Летава Хмельницької області в 1947 р. зібрав величезні врожаї зернових і буряку. Успіх колгоспу визнавали вагомим, акцентуючи, що в повоєнному селі серед 765 працездатних було 717 жінок. За результатами збору врожаю 11 колгоспників отримали звання Героя Соціалістичної Праці, 19 – нагороджено орденом Леніна, 64 – орденом Трудового Червоного прапору, майже 150 – медалями СРСР. Оскільки в умовах воєнної руйни та голоду на переважній частині території України такий трудовий успіх можна було використати для пропаганди радянського ладу, до успішного колгоспу скерували кореспондентів, художників тощо.

Т. Яблонська. Хліб (1949)

3. Ідеологічні кампанії. «Чистки» творчої інтелігенції

У 1946 р. розгорнулася кампанія з відновлення дещо ослабленого під час війни контролю за інтелектуальним життям СРСР. Влада почала широкій наступ проти будь-якого прояву інтелектуальної творчості, де виявлялися так звані «закордонний вплив», «західне занепадництво» тощо. Ідеологічне керівництво цією кампанією здійснював особисто секретар ЦК ВКП(б) з питань ідеології А. Жданов. У 1946–1948 рр. було ухвалено партійні постанови, що означали різке посилення політики в царині ідеології й культури. Першим кроком була постанова «Про журнали “Звезда” і “Ленинград”» (14 серпня 1946 р.). Вона викривала надруковані в журналах «твори, що культивують невластивий радянським людям дух низькопоклонства перед сучасною буржуазною культурою Заходу», «щодо всього іноземного».

Ждановщина – це ідеологічна кампанія проти діячів науки, літератури, культури та мистецтва з метою посилення владного контролю над інтелектуальним життям країни.

Упродовж 1946–1953 рр. звинувачення звучали на адресу українських поетів і літераторів: М. Рильського, Ю. Яновського, І. Сенченка, О. Довженка, В. Сосюри, П. Воронька, А. Малишка, композиторів К. Данькевича, Г. Верьовки, Б. Лятошинського, П. Майбороди та ін.

Перейдіть за кодом чи посиланням <https://wisecow.com.ua/literatura/ukrayinska-literatura-v-imenax/> на сайт «Українська література в іменах». Прослухайте відеолекцію про В. Сосюру, О. Гончара, М. Рильського, П. Тичину, Ю. Яновського (на вибір), обравши митця. Складіть творчий портрет письменника, презентуйте його на наступному уроці. Під час складання доповіді скористайтеся отриманими відомостями з української літератури.

Нещадного цькування зазнали українські історики, у працях яких містилися наукові ідеї та теорії, близькі до концепції М. Грушевського: М. Кордуба, І. Крип'якевич та ін. Критиці було піддано перший том «Історії України» за редакцією М. Петровського «за грубі політичні помилки і перекручення буржуазно-націоналістичного характеру».

Справа не в М. Грушевському та його школі, їх історичних працях, а в тому, що треба було закреслити об'єктивну історію України, закрити правду про минуле української нації, підсовуючи замість цього сфальсифікований сурогат.

Я. Дашкевич, український історик

У 1948 р. погрому, який отримав назву «лисенківщина», зазнала генетика. Переслідування спричинили припинення розвитку галузі в Україні, мусили згорнути свої дослідження науковці М. Гришко, С. Гершензон, І. Поляков, С. Делоне та ін.

Лисенківщина – це переслідування вчених-генетиків, розгром генетики, що надовго загальмувало розвиток цього напрямку. Назва походить від прізвища Т. Лисенка, який на сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук виступив проти розвитку генетики.

У 1948–1953 рр. в СРСР тривала ідеологічна кампанія проти інтелігенції, що отримала назву «боротьба з космополітизмом». Звинувачення в космополітизмі адресувалися головним чином усім інтелектуалам, які контактували із Заходом або зберігали вірність переконанням, близьким до світогляду лібералів-західників. Першочергових утисків зазнали літературні й театральні критики, переважно єврейської національності.

Космополітизм – це ідеологія, яка надає пріоритетного значення загальнолюдським цінностям і другорядного – національним проблемам.

Наслідком цих ідеологічних кампаній виявилось те, що радянська культура повністю опинилася під контролем партійно-державних органів, її рисами стали одноманітність, уніфікованість, показова одностайність; під різними гаслами було безпідставно розкритиковано багатьох діячів культури та науки, що позначилося на змісті їхньої подальшої творчості.

Формуємо компетентності

Просторову. Скориставшись картою 4, зробіть висновок: 1) про розвиток галузей промисловості в повоєнні роки за регіонами; 2) про продовольче забезпечення під час голоду 1946–1947 рр. за регіонами.

Інформаційну. Знайдіть в тексті параграфа інформацію та складіть таблицю «Протиріччя соціально-економічного розвитку України в повоєнні роки». Інформацію розподіліть за рубриками: «Наслідки для держави», «Наслідки для особистості».

Мовленнєву. На основі матеріалів параграфа опишіть перебіг подій в українських селах у 1946–1947 рр. Користуючись інформацією з рубрики «Історичне джерело», подискутуйте щодо відповідності реалій життя в українському селі радісному та піднесеному настрою картини Т. Яблонської «Хліб» (с. 33).

Логічну. Використовуючи поняття *ждановщина*, *лисенківщина*, *космополітизм*, схарактеризуйте причини, мотиви й наслідки ідеологічних кампаній і «чисток» активної інтелігенції радянською владою.

Аксіологічну. Сталінізм – це «деперсоналізація суспільства», це винищення усіх найрозумніших і найсміливіших, це «тотальне руйнування людської особистості», зазначав колишній політ'язень Євген Сверстюк. Висловіть своє розуміння цього твердження. Аргументуйте свою позицію.

§ 7. Культурне життя в Україні в перші повоєнні роки

1. Відбудова системи освіти

Розвиток науки та культури був складовою частиною процесу післявоєнного відновлення України. У роки війни майже 33 тис. шкіл, технікумів, закладів вищої освіти було зруйновано, не вистачало обладнання, підручників. Школи відбудовували власними силами, так званим методом народної відбудови, тому що основні кошти держава виділяла на відновлення промисловості. У першій половині 1950-х рр. було побудовано 1300 нових шкіл. У 1953 р. відбувся перехід до обов'язкової семирічної освіти. Було відкрито вечірні школи робітничої та сільської молоді, яка не змогла здобути освіти в денній школі.

На початку 1950-х рр. в Україні працювало близько 3000 дитячих садків, 36 тис. шкіл різного типу, зокрема школи робітничої і сільської молоді (7,2 млн учнів), 584 технікуми (228 тис. учнів), 160 вищих закладів освіти (200 тис. студентів).

Особливого значення набувала проблема педагогічних кадрів. Для підготовки вчителів створювалися короткострокові курси, відкривалися педагогічні класи, училища й учительські (після 1950 р. – педагогічні) інститути. Відновили роботу Київський, Харківський, Одеський державні університети, у 1945 р. відкрився Ужгородський університет.

За роки післявоєнної відбудови відновлено діяльність зруйнованих клубів, бібліотек, музеїв.

У 1950 р. в Україні працювало 34,9 тис. масових бібліотек, 28,7 тис. клубів, що перевищувало кількість культурно-освітніх установ довоєнних років.

У діяльності музеїв невинувато перебільшувалися пропагандистські функції, які перетворювали їх в політичний інструмент впливу на світогляд людей. З експозицій вилучалися оригінальні речі, а їх місце займали схеми суспільно-економічних формацій, численні цитати класиків, уривки з постанов партії та уряду.

Р. Маньковська, українська історикня

Характерною рисою навчально-виховного процесу в загальноосвітніх і фахових школах та закладах вищої освіти була його заполітизованість і мілітаризація. Політичне виховання в душі відданості комуністичній партії провадилося не тільки через піонерські та комсомольські організації, але й під час викладання всіх дисциплін. Діапазон користування українською мовою постійно звужувався.

З 1948 по 1954 р. число українських шкіл зменшилося з 26 тис. до 25 тис., а російських – збільшилося з 2720 до 4051. У 1953 р. в українських школах навчалось 1,4 млн дітей, а в російських і змішаних – 3,9 млн.

2. Наука

У перші повоєнні роки в Україні відновилися робота науково-дослідних установ, переважна кількість яких під час війни перебувала в евакуації. Головним науковим закладом республіки була Академія наук УРСР, яку очолював О. Богомолець (1930–1946), а згодом О. Палладін (1946–1962).

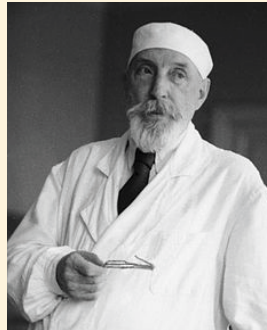
Олександр Богомолець (1881–1946) – видатний учений-медик. Автор понад 150 фундаментальних праць з ендокринології, порушення обміну речовин, імунітету та алергії, онкології, старіння організму тощо. Одна з улюблених тем – проблема довголіття. Він стверджував: «...вміння продовжити життя – це насамперед уміння не скоротити його», «...необхідно виховувати свій характер: надмірна подразливість, яка призводить до чвар, скорочує життя».

Олександр Богомолець

Володимир Філатов (1875–1956) – науковець, офтальмолог, хірург, винахідник, поет, художник, мемуарист, академік, директор Інституту очних хвороб і тканинної терапії. Автор понад 450 наукових праць. Вивчав хвороби очей, розробляв методи їх лікування (зокрема, хірургічні), винаходив офтальмологічні інструменти.

Володимир Філатов

Медицина – це сфера, яка за десятиліття матиме нові професії: IT-медик, IT-генетик, генетичний консультант, клінічний біоінформатик, консультант зі здорової старості, молекулярний дієтолог та ін.

Перейшовши за відповідними посиланнями: <https://www.youtube.com/watch?v=hZS9UvdGczw> і https://www.slideshare.net/ninanmo2013/ss-45058878?ref=http://kraevedodesa.blogspot.com/2015/02/140_79.html, ви можете переглянути документальний фільм про О. Богомольця та ознайомитися з презентацією живописних і поетичних робіт В. Філатова.

Мала електронно-обчислювальна машина – МЕОМ (1951)

В Інституті електротехніки АН УРСР під керівництвом С. Лебедева виготовлено перший у Європі комп'ютер – малу електронно-обчислювальну машину (МЕОМ), що на той час відповідала рівню світових стандартів.

В Інституті фізики АН УРСР під керівництвом М. Пасічника розпочалися дослідження щодо фізики атомного ядра. У Харківському фізико-технічному інституті АН УРСР розвивалися металургія атомної енергетики, ядерна фізика надвисоких і середніх енергій, фізика наднизьких температур, ра-

діофізика. В Інституті чорної металургії АН УРСР розробили та випробували метод одержання залізного порошку. В Інституті електрозварювання АН УРСР здійснили дослідження з розробки й впровадження у виробництво нових зразків зварювальної апаратури. У 1953 р. у Києві введено в експлуатацію суцільнозварний міст завдовжки 1543 м, спроектований за участю академіка Є. Патона.

Київ. Міст Патона

Результативно працювали відомі вчені: математик М. Боголюбов, хімік О. Бродський, селекціонер В. Юр'єв, конструктор турбореактивних двигунів А. Люлька та ін.

На жаль, система керівництва наукою, яка існувала в УРСР, створювала умови для засилля посередностей, людей споживацького ґатунку, корисливців, авантюристів. Унаслідок цього деякі перспективні напрями наукових досліджень, зокрема генетика, було оголошено ідеалістичними, «лженауковими». «Лисенківщина» стала однією з ганебних сторінок в історії біологічної науки. Вона спричинила відставання в цій галузі в наступні десятиліття.

Знайдіть на каналі YouTube фільми чи документальні джерела про видатних учених (на вибір з тексту параграфа). Напишіть есе «Роль особистості в історії науки».

3. Література

Країна потребувала якнайшвидшого відновлення після ран, яких завдала війна, тому література того часу була спрямована на створення атмосфери загальнонародного емоційного піднесення. У цей час написано твори «Мандрівка в молодість» М. Рильського, «Жива вода» Ю. Яновського, «Його покоління» І. Сенченка, «Похорон друга» П. Тичини та ін.

Проте реалії війни, труднощі повоєнної відбудови не змогли пробитися на сторінки художніх видань. Усі митці були повинні писати твори винятково в межах соціалістичного реалізму: прославляти ідеї комунізму, радянський режим і комуністичних вождів.

Але навіть жорсткий ідеологічний тиск не завадив українським прозаїкам і поетам написати твори, які отримали визнання в суспільстві: «Київські оповідання» Ю. Яновського, роман «Велика рідня» М. Стельмаха, збірки «Чотири літа», «За синім морем» А. Малишка, гумористичні оповідання Остапа Вишні, «Прапороносці» О. Гончара та ін. Частину літературного доробку письменників було опубліковано після розпаду СРСР.

Видатні лірики української поезії, Максим Рильський та Володимир Сосюра, які натикалися на заборони та цензуру, мусили обходити суспільні проблеми. М. Рильський був неперевершеним перекладачем. За своє життя він переклав на українську мову понад двісті тисяч поетичних рядків.

Поет високої культури, широких обривів, поет, що виходить на простори світові, – таким ми бачимо Рильського сьогодні. Блискучий перекладач. Неперевершений майстер пейзажної лірики.

О. Гончар, український письменник

Володимир Сосюра зумів передати у своїх творах конфлікти радянської епохи, протиріччя, які відчував український інтелігент того часу: неможливість поєднувати комуністичну ідеологію з національними, патріотичними почуттями. У 1951 р. вірш поета «Любіть Україну!» став причиною найгостріших звинувачень його в націоналізмі. З відкриттям архівів з'ясувалося, що чимало творів поета («Мазепа», «Махно», «Розстріляне безсмертя», «Третя Рота» та ін.) у радянський час не вийшли друком або ж друкувалися уривками чи з корективами.

Щоб уникнути репресій, якимось вижити, рвйний Володимир Сосюра прикидався божевільним, розсудливий Максим Рильський після допитів у Лук'янівській в'язниці ... рятувався «Піснею про Сталіна», Микола Бажан ушлявлював «великого вождя» й перекладав «Витязя в тигровій шкурі» грузинського генія Шота Руставелі, а Павло Тичина вдавав із себе скорше наївну дитину, ніж «геніального блазня», яким вважав його Василь Стус.

М. Славинський, український прозаїк, журналіст, літературний критик

Перейшовши за кодом чи посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=ujyuk-Qx5Qs>, ви можете переглянути документальний фільм – екскурсію музеєм П. Тичини в Києві.

4. Образотворче мистецтво

Мистецтво, як і література, у повоєнні роки перетворюється на пропагандистський засіб. Влада заохочує створення художніх творів, які зображують переваги радянського способу життя, відновлення зруйнованого народного господарства, боротьбу за мир та дружбу між народами.

Утім саме на повоєнні роки припав початок активної творчості талановитої художниці Тетяни Яблонської. Вона починала як послідовниця соціалістичного реалізму. Але чимало її робіт сповнено ліризмом, особливо присвячені материнству, тонким психологізмом у портретах, автопортретах.

Також знайшли можливості до самореалізації українські митці В. Кричевський, Ф. Кричевський, Й. Бокшай, О. Бізюков, В. Бернадський, Г. Глюк, К. Слева, А. Кашшай, К. Трохименко, О. Шовкуненко.

Перейшовши за кодом чи посиланням <http://prostir.museum/ua/post/38860>, ви можете скласти власні враження про твори прославлених майстрів живопису.

*К. Білокур.
Хата в Богданівці (1955).*

На тлі інших митців вирізняється талантом Катерина Білокур – художниця, майстриня народно-декоративного живопису, представниця «наївного мистецтва»¹. У 1954 р. на Міжнародній виставці в Парижі експонувалося три картини К. Білокур «Цар-Колос» (1949), «Берізка» (1934), «Колгоспне поле» (1948–1949), що принесло їй світову славу.

Перейшовши за кодом чи посиланням <http://be-inart.com/post/view/1107>, ви можете більше дізнатися про К. Білокур.

¹ «Наївне мистецтво» – термін, яким позначають стиль творчості художників, які не отримали професійної освіти.

5. Музика та кінематограф

Повоєнні роки потребували від діячів музичної культури України активності не тільки в галузі безпосередньо творчої діяльності, а й у педагогічній та організаторській сферах. Потрібно було відновити діяльність численних мистецьких закладів, концертних організацій, підготувати нове покоління виконавців, музикознавців. Після війни з великим успіхом виступали Державний народний хор під керівництвом Г. Верьовки, Київська державна академічна капела «Думка» під керівництвом О. Сороки, Державна капела бандуристів під керівництвом О. Мінківського та ін.

Однак в атмосфері політико-ідеологічної реакції («ждановщини») під заборону потрапили духовні та церковні твори (П. Гончаров, Г. Давидовський); музичні твори, написані репресованими композиторами (В. Барвінський), а також митцями, які з різних причин опинилися в еміграції (М. Гайворонський, Л. Лепкий).

Відновлення українського кіномистецтва почалося ще на завершальному етапі війни:

- у червні 1944 р. повернулася з евакуації й одразу розгорнула свою діяльність Київська студія художніх фільмів;
- відбудовчі роботи розпочалися на Одеській студії художніх фільмів;
- почала працювати Українська студія хронікально-документальних фільмів;
- створювалися умови для розвитку науково-популярних фільмів;
- відновлювалася система кіноосвіти (від інженерного до акторського напрямків).

У 1951 р. кіностудії України випустили лише 9 фільмів, а в 1956 р. на Київській, Одеській та Ялтинській кіностудіях щорічно знімалося вже по 4–7 фільмів.

У 1951 р. було знято один з найкращих українських фільмів – «Тарас Шевченко» режисера І. Савченка. Кіномистецтво України, з одного боку, прагнуло зберегти певну самобутність, національний колорит, а з іншого – дедалі більше втрачало національні риси, вимушено працюючи в межах соцреалізму.

Успіхи й відкриття були притаманні й драматургії. Про це свідчать драми й комедії О. Копиленка, І. Кочерги, О. Довженка, Л. Первомайського, Г. Мізюна, Ю. Яновського, а також майстерна гра акторів А. Бучми, М. Яковченка, актрис Н. Ужвій, Н. Копержинської та ін.

Отже, усупереч репресіям і переслідуванням українська культура в повоєнний період продовжувала розвиватися, заявляючи про свою самобутність і невмирущість.

Н. Ужвій у ролі Ярини. Кадр з фільму «Тарас Шевченко». Київська кіностудія художніх фільмів (1951)

❓ Як концепція соцреалізму як єдино можливого методу в усіх видах творчості вплинула на розвиток культури України повоєнних років? Як ви думаєте, чи відповідала вона очікуванням споживачів художніх творів?

Формуємо компетентності

Хронологічну. Перерахуйте внутрішньополітичні події, які відбувалися в СРСР у сферах освіти, науки, літератури, мистецтва.

Логічну. Користуючись, зокрема, інформацією з рубрики «Погляд історика», з'ясуйте, у чому проявлялися протиріччя культурного розвитку в УРСР. Як із цими протиріччями пов'язаний художній напрям, у якому творили митці?

Мовленнєву. Узагальніть, як змінювалося становище в галузі освіти після звільнення України від німецької окупації.

Інформаційну. Складіть таблицю «Діяльність інтелігенції в повоєнній Україні». Застосуйте поділ за рубриками: «Наукові досягнення», «Літературна творчість», «Мистецький доробок».

Аксіологічну. Візьміть участь у дискусії «Українська культура в повоєнні роки: розвиток чи занепад». Користуйтеся відеоматеріалами, що подано в параграфі. Свою позицію аргументуйте.

§ 8. Практичне заняття 1. «Війна пішла, а горе залишилось...»: повсякденне життя повоєнних років

1. Що для вас є повсякденним життям? Як ви гадаєте, які чинники впливають на повсякденне життя людини? Чи можуть одні й ті самі історичні події мати різні наслідки для повсякдення громадян однієї країни?

Формуємо компетентності

Хронологічну. Об'єднайтеся в шість груп. Відповідно підпишіть шість аркушів паперу: 1945 р. / 1946 р. / 1947 р. / 1948 р. / 1949 р. / 1950 р. Користуючись методом «Пущений по колу аркуш паперу», запишіть на кожному аркуші основні події року. Коли аркуш повернеться в групу, поясніть, як зазначені події вплинули на повсякденне життя кожної із соціальних верств населення. Укажіть, які події залишилися незгаданими. Зробіть узагальнений висновок про зміни, які відбулися в житті суспільства в повоєнні роки.

2. Прочитайте спогади Йосипа Гриба, Олександра Гриба «Голгофа».

Залишили на Холмщині хату, землю, луку, ліс – небагато, по кілька гектарів, а привезли нас в с. Заможне, біля Великого Токмака, бувшу німецьку колонію Великий Мунталь – зруйноване під час боїв поселення в Запорізькій області. Жити було ніде. Ночами на згарищі зі зруйнованого будинку склали хату. З одноосібного господарства попали прямо в колгосп. Допомоги ніякої. Правда, видали 6 тис. допомоги, яка виявилася позичкою. Через 3–4 роки батькові при безгрошів'ї, хворій мамі та двох дітях довелося віддавати вдвоє більше. При 20 коп. за трудовий день та 200 г зерна – спробуй поверни!

Робота батька – на прицепі біля трактора у степу, начиненому мінами. Батько став Героєм соціалістичної праці. Материна – в огородній бригаді, а потім – в цеху по вирощуванню шовкопряда (мати стала передовою ланковою). А заробіток – біля мішка ячменю за рік!

Ми будемо довго пам'ятати дерев'яний тапчан із соломкою, мерзлу минулорічну картоплю, свинюху (лободу), гриби-піддубники, які того 1947 року рясно вродили. Того часу діяв закон про три колоски. Піднявши їх у полі, люди автоматично отримували 5 років ув'язнення, а на станції Запоріжжя під дощем мокли вагони кукурудзи.

Окрім голоду, ще одна біда: мама захворіла малярією. Потай, вночі, минаючи пости, пішки дійшли до станції П'ятихатки і почали добиратися на Волинь. Мало того, що нас ніхто не чекав, у бабусі із сердака на станції Фастів вирізали гроші, виручені за корову. А тут – знову заганяють у колгосп. Батько сказав: «Я недавно повернувся з колгоспу на Запоріжжі. Поки з мене хватить!». Старший батькові: «Пішли, ставай з малим під стіну. Рахуй до трьох: Раз! Два! Три!».

І дістав пістолет: «Пишись! Не запишешся – застрелю. – Раз! Два!». У батька дрижить рука, що тримає мою руку: «Пишись!». Десь спалили хату, побили людей. Все ж колгосп організували. По 0,2 кг зерна на день і 15–20 коп. І так протягом двадцяти років – концтабір без охорони.

Хоча хто вмів – прилаштувався: по ночах гнали самогон з колгоспного буряку... Хто вмів – ловив рибу в Горині (її в той час було багато). Але боялись: вдень боялись владу, вночі вояків УПА, бо не завжди дійсність відповідала офіційній політиці.

Паспорти отримали десь у 1955–1958 рр.».

«Холмщина і Підляшшя. Обереги пам'яті», Київ, 2010 р.

Логічну. 1. На основі прочитаного тексту складіть план переміщення родини, враховуючи хронологію подій. 2. Виявіть, з якими процесами, характерними для повсякденного життя українців, довелося зіткнутися цій сім'ї. 3. Що спонукало цих людей постійно змінювати місце проживання? 4. Чи вдалося їм подолати труднощі? Відповідь аргументуйте.

Аксіологічну. 1. Які політичні та економічні процеси зумовлювали поневільнення людей, про які йде мова в тексті? 2. Чи могли ці люди обрати таку стратегію, яка давала б їм можливість змінити повсякденне життя на краще? Сформулюйте висновок про подібні та відмінні процеси, що формували повсякдення життя сільського населення в різних областях України в повоєнні роки.

3. Пригадайте та поясніть значення термінів: *репатріант, остарбайтер, військовополонений*. Поміркуйте, чому в СРСР кілька повоєнних десятиліть замовчували проблему повернення радянських громадян на Батьківщину. Прочитайте свідчення тих, хто повернувся в Україну з німецької неволі.

Свєнєія Босяк (1924, уродженка с. Водолага Харківської обл.): «Завідуюча райвно була моя вчителька української мови, і я звернулася до неї відносно праці. За час перебування в Німеччині я добре оволоділа німецькою мовою. Після війни в школах не вистачало вчителів, і зав. райвно направила мене в мою школу викладати німецьку мову. Я зараз же вступила до Харківського інституту іноземних мов на заочне відділення, щоб одержати освіту».

Ганна Грищенко (1923, уродженка с. Мелені Житомирської обл.): «Після повернення нами нехтували. Кого забирали на Донбас, а мене разом з багатьма односельчанами вислали на лісовирубку».

Валерія Комендантова (1928, уродженка м. Києва): «Відразу після мого приїзду з Німеччини я повернулася у свою 109 школу, де знали мене і мого батька і куди мене відразу прийняли, навіть без документів... Батько краще мене зрозумів, що у Києві мені не отримати вищої освіти через те, що мною почали цікавитися у деяких органах, і ми виїхали з Києва. У 1947 році, ще перед тим, як ми виїхали з Києва, батько дістав мені довідку із психіатричної лікарні і спалив мого паспорта, а мені наказав мовчати. От я і мовчала багато років. Страх переслідував мене весь час...».

Василь Кравцов (1926, уродженець с. Нова Водолага Харківської обл.): «Після звільнення американці пропонували нам їхати з ними, але Батьківщина була наймиліша. І повезли нас на Батьківщину, але не додому. До батьківського дому як і не доїхав, повезли нас прямо на Урал, у Челябінську область на відкриті вугільні шахти. До біографії добавилася ще одна неволя, додому листів писати не дозволяли, аж через шість років вдалося зв'язатися із сім'єю, написати листа та поїхати у відпустку... Лише в 1953 році зміг повернутися знову в Нову Водолагу».

Галина Шусть (1941, уродженка с. Євминка Чернігівської обл., перебувала разом з батьками на примусових роботах у Німеччині): «У рідне село моя родина повернулася у жовтні 1945 року. Після закінчення школи мене нікуди не приймали вчитися, тому що була в Німеччині, – значить, зрадник Батьківщини. Я після школи пішла працювати».

Леонід Бойко (1936, уродженець с. Фастівець Київської обл.): «31 грудня 1945 року ми приїхали в рідне село Фастівець. Там були одні згарища, землянки і де-не-де хатинка... Після повернення додому життя наше було не набагато легшим, ніж у Німеччині. Батько повернувся з фронту тяжко пораненим і в 1947 році помер. Житла не було, п'ятеро малих дітей і одна мама. Коли ж вона пішла до голови сільради просити допомоги, то він їй відмовив і сказав: “Якщо ще раз прийдеш, то будеш на Соловках жити зі своїми фашистами”. Над нами змилювався голова колгоспу і дав кімнату у корівнику, а мати мусила тяжко працювати за дарма дояркою... І таким страшним, голодним, із зневагою та утисками життям ми жили, доки не повиростали, до того часу, коли ми, діти, почали працювати».

Інформаційну. 1. Які події відбувалися з репатріантами після звільнення з німецької неволі? Оцініть ці події (позитивні, негативні, нічого не змінилося). Свою позицію обґрунтуйте. 2. З яких причин, на вашу думку, остарбайтерам довелося зіткнутися з такими проблемами?

Мовленнєву. Користуючись методом «Мікрофон», висловіть власну позицію щодо проблеми адаптації репатріантів у повоєнному суспільстві.

4. Прочитайте текст. З'ясуйте, про що в ньому йдеться, коли відбулися описані події. Визначте, які верстви населення потерпали найбільше?

У Красноярському краї – вже звичному місці для вигнанців із Західної України – у трьох селищах, де проживали спецпоселенці, в бараках встановили суцільні нари. У приміщеннях були відсутні столи і стільці. Люди спали і їли на нарах впритул одне до одного, в цілковитій темряві, оскільки й освітлення теж не було. Та й цим не вичерпувалися всі «принади» тамтешнього життя українців. Людина не мала права на відпочинок, окрім чотирьох днів на місяць, які визначалися адміністрацією на власний розсуд. Права вибору місця поселення не було.

«Політично репресовані», як часто іменували на спецпоселенні вихідців із Західної України, працювали в шахтах на видобутку вугілля, різних руд, будували заводи і фабрики, прокладали дороги. Скрізь було шкідливе виробництво, жахливі умови праці й екстремальні кліматичні умови. За це вони отримували миску баланди та кусень глевкого хліба. Після жовтневої масової депортації 1947 р., незважаючи на попереднє замовлення вугільних підприємств, селити примусових мігрантів із Західної України практично було ніде. Тому людей, здебільшого дітей та жінок, розташовували у колишніх конюшнях, свинарниках, овочесховищах та інших нежитлових приміщеннях. Усі ті нещасні потерпали від холоду, невлаштованості та голоду. До цього додавалася ще й туга за рідними місцями, невідомість найближчого й далекого майбутнього. Умови життя спецпоселенців не стали набагато кращими і в наступні роки...

Найважче в той час доводилося дітям та людям похилого віку. А їх на спецпоселенні перебувало дуже багато. Кожен зі звітів про депортації із Західної України засвідчував, що серед засланих частка малечі та підлітків становила у середньому 20–25 %. Лише протягом 1947 р. у східні райони СРСР разом з рідними та поодинокі прибуло дітей «спецпоселенців»: віком до 7 років – 4585, від 7 до 14 років – 6376, від 14 до 16 років – 2765 і від 16 до 18 років – 2213 осіб; з них сиріт – 533...

Якщо працездатних поселенців ще якось підтримували, то виживання у нових місцях розселення старших людей ставало проблемою їхніх родичів. Утриманці за картками мали лише половину пайкової норми працездатного переселенця – 300–500 г хліба на день. Найважче було тим родинам, у складі яких не було жодної працюючої людини.

Т. Вронська, українська історикня

Мовленнєву. Висловіть свої міркування про причини, що призвели до подій, описаних в тексті. Стисло оцініть їхні наслідки для України.

5. Прочитайте документи, розгляньте плакат повоєнного часу. З'ясуйте, яким було повсякдення робітників, що брали участь у відбудові важкої промисловості в УРСР.

1. Харчуємося всі в ідальні тричі на день. Для стахановців і ударників є окрема зала. Крім триразового гарячого, вони додатково отримують сало, цукор і додаткові м'ясні харчі. При ідальні є буфет. В ньому ми одержуємо свою норму хліба. Для підземних робітників норма – 1 кг. В ідальні готують смачну їжу. Але харчуватися в ній не обов'язково. Хто хоче, бере продукти додому і там йому готує їжу господарка квартири. Місцеві шахтарі, звичайно, живуть краще за нас. Кожен з них обробляє город, тримає корову, свиней, птицю.

Фрагмент інтерв'ю «Нас харчують тут добре» в газеті «Вільне життя» (1945, 8 квітня).

2. Харчі хороші. Крім усього, що одержуємо за картками у крамниці, нам дають додаткове харчування: 2 кг масла, 3 кг м'яса й інші продукти.

Фрагмент інтерв'ю із статті «Приїжджайте в Донбас!» в газеті «Радянська Україна» (1947, 3 січня).

3. «...хліба інколи по 2–3 дні немає...»; «...люди вже попухли, а місцеві жителі виїздять хто куди. Проте їх ловлять і віддають під суд...»; «...хоч люди систематично недоїдали, все ж норму виробітку з них вимагали. Якщо вона не виконувалася, то весь робочий день не оплачувався...»; «Робота моя важка, а харчування дуже погане. Йдеш з роботи, а в очах темно, як було у полоні»; «Зараз я працюю в м. Сталіно на шахті, живемо як вільні, але така воля гірше неволі...», «Важко переносити цей час і невідомо, коли ж буде нормальне життя...», «Просив розрахунку – відмовили, тепер не знаю, яким чином вирватися звідси».

Фрагменти з листів робітників важкої промисловості рідним (1945–1947)

Логічну. Висловіть власне ставлення до фактів, з якими ви ознайомилися. Чи можна вважати плакати пропагандою радянської ідеології? Аргументуйте.

6. Перейдіть за посиланням <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/skladaemo-senkan.html> та дізнайтеся, як складати сенкан – особливий вірш.

Мовленнєву. Об'єднайтеся у дві групи та складіть сенкан з теми: «Повсякдення в повоєнні роки» (1-ша група), «Відбудова України після війни» (2-га група). Презентуйте творчу роботу в загальному колі.

Аксіологічну. Що було для вас складним під час виконання завдань? Як ви почувалися, коли вам довелося працювати в групах і поодинокі? Чи дізналися ви нову інформацію? Як ви оцінюєте власну участь у занятті?

7. Перейдіть за кодом чи посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=W7kMdVIL6Jw> і перегляньте фільм про події в Україні в повоєнні роки. Підготуйтеся до обговорення теми «Значення подій повоєнного часу для розвитку України».

Плакат 1940–1950-х рр.

Розділ 2

Україна в умовах десталінізації

§ 9. Внутрішньополітична ситуація в УРСР у першій половині 1950-х рр.

1. Зміни в керівництві країни

На початку 1950-х рр. у радянському суспільстві зберігалися монополія комуністичної партії на владу та особиста диктатура Й. Сталіна. Зрощення партійного та державного апаратів з профспілками й громадськими організаціями створило умови для повного контролю радянської держави над усіма сферами життя. Потужний репресивний апарат і масовий терор допомагали тримати суспільство у стані постійного психологічного напруження.

Й. Сталін керував державою, спираючись на радянську бюрократію (номенклатуру). Саме партійна, державна й господарська номенклатура, або правляча бюрократія, розпоряджалася державною власністю на засоби виробництва, що складала економічний фундамент системи. Природний та економічний потенціал УРСР, будучи під контролем союзних міністерств і відомств, розвивався без урахувань інтересів України та її населення.

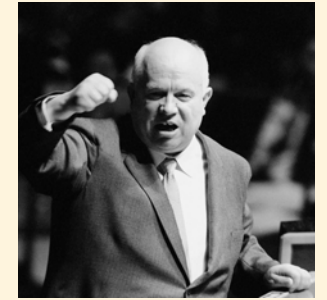
Демократизація по-радянськи в період пізнього сталінізму на практиці реалізовувалася шляхом нівелювання національної самобутності народів і придушення найменших проявів критики.

Після смерті Й. Сталіна в 1953 р. політичне протистояння у Кремлі між соратниками Л. Берії та групою М. Хрущова, Г. Маленкова, К. Ворошилова та Г. Жукова вивело на чільне місце М. Хрущова й закінчилося страотою Л. Берії, який готувався захопити державну владу за допомогою партійної верхівки – саме це йому інкримінували під час арешту в червні 1953 р.

З приходом до влади М. Хрущова почалися суттєві кадрові перестановки та зміни керівництва на місцях. Політику М. Хрущова підтримували перші секретарі ЦК Компартії України О. Кириченко (1953–1957) та М. Підгорний (1957–1963). Вони сприяли реформуванню існуючої системи, перебудові роботи партійних і громадських організацій, втіленню в життя новаторських починань.

Микита Хрущов (1894–1971) – партійний і державний діяч. У 1938 р. – секретар Московського міськкому ВКП(б). Саме із цієї посади призначений Першим секретарем ЦК КП(б)У, який очолював до 1949 р. (з перервою в 1947 р.). З вересня 1953 р. – Перший секретар ЦК КПРС. Сформувавшись як особистість у 1920–1930-х рр. і пройшовши «сталінську школу» кадрового зростання, М. Хрущов спирався на випробувані адміністративно-командні методи управління.

Микита Хрущов

Державна служба. Державні службовці – особи, які виконують функції держави на відповідній території, у конкретній галузі державного управління. Держслужбовець повинен дотримуватися законів, шукати шляхи для вирішення питань, що перебувають в його компетенції, бути справжнім фахівцем у своїй справі та з повагою ставитися до громадян.

Перейшовши за кодом чи посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=rkpLm5CjtEg>, ви можете переглянути фільм «Микита Хрущов. Спроба змінити країну. Пишемо історію».

У 1954 р. збільшилася частка українців у складі ЦК КПУ, у республіканському державному апараті, зросло представництво у всесоюзному керівництві, у Збройних силах СРСР. В УРСР з'явилася фактично нова українська політична еліта, більшість якої починала свою трудову діяльність у сільському господарстві та походила із центральних і північно-східних регіонів України.

2. Стан промисловості та сільського господарства

Ознаки функціонування сталінської моделі економіки:

- вольові, командні методи управління, які стали втрачати ефективність;
- відсутність обґрунтованих економічних важелів керівництва;
- блокування господарської ініціативи;
- низький рівень компетенції керівництва союзних республік;
- прискорений розвиток важкої індустрії та нехтування необхідністю розвитку інших галузей.

За повоєнні роки в СРСР виробництво засобів виробництва збільшилося більш ніж у три рази, а виробництво предметів споживання – лише на 72 %.

Упродовж першого повоєнного десятиліття промисловість УРСР у цілому пододала наслідки війни, а в розвитку важкої індустрії (паливно-енергетична, металургійна, машинобудівна, військова промисловість) зробила крок уперед. Попри певні досягнення, невирішеними залишалося багато проблем у промисловості через екстенсивні шляхи розвитку.

Особливо критичною виявилася ситуація в сільському господарстві, яке за темпами розвитку значно відставало від промисловості. Стан сільського господарства характеризувався такими ознаками:

- наявність обмежень, які стримували розвиток особистих підсобних господарств;
- відсутністю зростання зернового виробництва;
- критичною ситуацією у тваринництві (у 1952 р. через брак кормів почалися великий падіж і масовий забій тварин – поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 2,2 млн голів).

У 1953 р. влада була змушена розпочати пошук нових важелів для розвитку економіки.

Причини реорганізації радянської економіки	
офіційні	неофіційні
<ul style="list-style-type: none"> необхідність зміцнення економічного потенціалу радянської держави з метою успішного змагання між комуністичною та капіталістичною системами 	<ul style="list-style-type: none"> наявна система управління вичерпала себе й не мала ресурсів для подальшого розвитку нове союзне керівництво прагнуло відокремити свою діяльність від попереднього режиму, зокрема шляхом реалізації іншої економічної політики

❓ Прокоментуйте кожну з наведених причин, що спонукали владу до змін в економічній політиці. Чи є, на вашу думку, названі причини вичерпними? Запропонуйте свої висновки.

У 1953 р. на сесії Верховної Ради СРСР уперше пролунала ідея про необхідність вирівнювання темпів розвитку промисловості групи А й групи Б (так званий план Маленкова). Утім уже в січні 1955 р. на хвилі партійної боротьби за владу починання Г. Маленкова було дискредитовано.

Паралельно з обговоренням шляхів подолання недоліків у промисловості вживали реальних заходів зі стабілізації становища в сільському господарстві. Програма, задекларована пленумами ЦК КПРС у 1953–1955 рр., сприяла значному поліпшенню ситуації. Позитивну динаміку дали такі заходи:

- підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників;
- внесення змін у систему оподаткування (зменшено грошовий податок у два рази в середньому з кожного колгоспного двора, повністю знято недоплату за минулі роки);
- збільшення державних асигнувань на потреби села, поліпшення технічного й кадрового забезпечення господарств;
- відмова від розвитку тваринництва в господарствах, де такий вид діяльності був економічно не вигідний.

📖 Валова продукція сільського господарства за 1954–1958 рр. зросла на 35,3 % порівняно з попередньою п'ятирічкою.

Щойно економіка села показала перші ознаки стабільності, М. Хрущов у середині 1950-х рр. започаткував низку реформ сільського господарства, що неофіційно отримала назву *хрущовські надпрограми*. По-перше, влада вирішила збільшити обсяги врожаю зерна шляхом освоєння цілинних земель.

На початку 1954 р. пленум ЦК КПРС ухвалив постанову про освоєння цілинних і перелогових земель у районах Казахстану, Сибіру, Уралу й частково Північного Кавказу. 22 лютого на цілину виїхала перша група української молоді – кілька десятків трактористів, комбайнерів, механіків МТС, робітників заводів і будов Київщини. На початку березня до Казахстану прибули великі загопи молоді з Харківщини, Дніпропетровщини, Хмельниччини та інших областей України.

Цілинна програма здійснювалася за такою схемою: 1) створення радгоспів (головним чином); 2) завезення техніки; 3) залучення добровольців (селян, колишніх червоноармійців, студентів, комсомольців та ін.); 4) переведення кадрових спеціалістів; 5) створення необхідної інфраструктури.

Загалом у 1954–1961 рр. було зорано майже 42 млн га цілинних і перелогових земель. Уже 1954 р. цілина дала близько 40 % валового збору зерна в СРСР. Програма принесла результати, хоча з України вичерпувала ресурси, потрібні для розвитку її сільського господарства.

Усе це мало для України такі наслідки:

- законсервовано екстенсивний характер сільського господарства через відсутність мотивації до інтенсивного розвитку галузі;
- у південних, лісостепових і поліських районах республіки істотно скоротилися посіви озимої пшениці, зменшилися площі під окремими кормовими культурами;
- зменшилася кількість робітників у сільському господарстві за рахунок молоді та спеціалістів, що виїжджали на цілину;
- мало місце недопостачання сіл України технікою (у 1954–1956 рр. цілинники одержали з України 200 тис. тракторів, велику кількість комбайнів та ін.).

1. Ю. Мохор, О. Терентьев. Молодь, на кукурузяний фронт! (1961).

2. В. Селезнев. На нові землі поїхали з нами! (1954)

❓ Що ілюструють радянські плакати? Які ідеї (спільні або відмінні) вони пропагують? Хто, на вашу думку, був головним споживачем цієї соціальної реклами?

По-друге, на лютневому пленумі ЦК КПУ 1955 р. за відсутності економічного обґрунтування вирішили здійснити переорієнтацію зернової галузі шляхом розширення посівів кукурудзи.

У 1953 р. в Україні посіви кукурудзи займали близько 2,2 млн га (зерна – 1,8 млн га); 1955 р. сільськогосподарським підприємствам наказали збільшити площі під кукурудзу до 5,2 млн га (зерна – до 4,3 млн га). За короткий час посіви «цариці полів» перевищили в Україні 20 % усієї посівної площі.

Наслідками кампанії стало скорочення посівів зернових і порушення сівоzmіни та структури ґрунтів.

3. Військово-промисловий комплекс (ВПК)

Військово-промисловий комплекс (у СРСР використовувався термін «оборонна промисловість») – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних промислових підприємств, науково-дослідних центрів, підрозділів збройних сил і державних установ та організацій, які забезпечують військові потреби держави, виготовляють озброєння і все необхідне для його виробництва. До ВПК належать атомна, ракетно-космічна, авіабудівна, суднобудівна, бронетанкова, радіоелектронна, артилерійсько-стрілецька галузі.

Д. Пяткін. Літати вище всіх, далі всіх, швидше всіх (1954)

Геополітичне протистояння соціалістичної та капіталістичної систем у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. і прагнення радянського керівництва наздогнати розвинені капіталістичні країни за рівнем військового потенціалу та технічної оснащеності виробництва обумовило зміну пріоритетів в економічній політиці.

В умовах жорсткої конкуренції з країнами Заходу радянське керівництво зробило ставку на форсований розвиток наукового сектору. Найбільший обсяг науково-дослідних робіт з пріоритетних напрямів здійснювала АН УРСР. Для того щоб провести технологічне оновлення промисловості форсованими темпами, в АН УРСР створювалися та швидко розвивалися нові спеціалізовані технічні інститути: теплоенергетики, спеціальних сплавів, автоматики, використання газу в комунальному госпо-

дарстві та промисловості, машинознавства та сільськогосподарської механіки. Винахідницькою діяльністю займалися також викладачі вищих навчальних закладів, спеціалісти на підприємствах, розгорнувся раціоналізаторський рух.

? Яку головну ідею втілено в радянському плакаті?

Здійснено чимало досліджень, важливих для розвитку інших галузей промисловості, зокрема у сфері технічного переоснащення. Проте багато розробок, навіть попри їхню ефективність, не було впроваджено у виробництво. Екстенсивний шлях розвитку економіки не дозволяв у повному обсязі використовувати досягнення науково-технічної інтелігенції в народному господарстві. Характер відносин у сфері «держава – наука» був результативним лише в галузі ВПК.

Формуємо компетентності

Хронологічну. Визначте хронологічну послідовність подій: початок освоєння цілини, смерть Й. Сталіна, початок кукурудзяної кампанії, прихід до влади М. Хрущова.

Просторову. Використовуючи карту 5, зробіть висновок про розвиток промисловості в Україні в першій половині 1950-х рр.

Логічну. За словами В. Черчілля, Й. Сталін «прийняв Росію із сохою, а залишив з атомною бомбою». Поясніть, що означає цей вислів у контексті рівня життя народу (добробуту). Чому В. Черчілль називав СРСР Росією? Поміркуйте, якою ціною досягалися такі трансформації. З яких джерел фінансувалися грандіозні проекти та програми?

Аксіологічну. У 1951 р. М. Хрущов у статті газети «Правда» запропонував ідею створення агроміст. Пропонувалося ліквідувати дрібні села та створити великі колгоспні селища, щоб «наблизити побут колгоспників до умов міського життя». У кожному селищі мала бути школа, клуб, лікарня, магазин, лазня, дитячий садок, будинок сільськогосподарської культури тощо. Поміркуйте, чому ідея агроміст викликала негативну реакцію високопосадовців.

Мовленнєву. 1. Сформулюйте висновок про значення для України змін у керівництві СРСР та УРСР, що відбулися на початку 1950-х рр. 2. Наведіть приклади та розкрийте зміст хрущовських надпрограм, які почали реалізовуватися в середині 1950-х рр.

§ 10. Початок десталінізації

1. Нові виступи проти сталінської системи

1953 р. – це рік знакових змін, які стосувалися багатьох сфер суспільного життя. Ці зміни були спричинені кризою сталінської системи управління. Після смерті Й. Сталіна в таборах розраховували на послаблення режиму та перегляд справ засуджених. Але амністією отримало обмежене коло осіб (кримінальні злочинці та ув'язнені з невеликими строками покарання). Важкі умови утримання та свавілля адміністрації стали причинами масової непокори й спровокували низку повстань політичних в'язнів у таборах системи ГУЛАГ. Протестувальники висували як економічні вимоги (зменшення тривалості робочого дня, виплата зароблених грошей, поліпшення побутових умов проживання, медичного обслуговування), так і політичні (перегляд справ політв'язнів, покарання представників табірної адміністрації, зняття обмежень у листуванні з родичами).

Повсякденне життя ув'язнених у таборах

? Використовуючи фотографії, сформулюйте п'ять-шість речень про повсякденне життя людей в таборах системи ГУЛАГ.

Норильське повстання (25 травня – 4 серпня 1953 р.) – масовий спротив в'язнів Горлагу¹ (понад 16 тис. осіб). У Горлагу в'язні працювали на мідно-нікелевому руднику, вугільних шахтах, на заводах, а також зводили місто Норильськ. Повстання було спровоковано випадком зловживання вогнепальної зброї охоронцем табору. Провідну роль в організації повстання відігравали члени ОУН, колишні бійці УПА (С. Головка, С. Семенюк, Д. Шумук) та балтійські патріоти. Форми протесту: ненасильницький спротив (невихід на роботу, невиконання наказів адміністрації, виготовлення листівок, плакатів тощо).

Норильське повстання довело, що навіть у найважчих умовах пригноблення можна боротися з тоталітарним режимом, причому не методами терору, які суперечать людській природі і законам демократичного суспільства, а легальними методами колективного протесту. Для цього ідеї повстання повинні були підтримати маси людей, які відкинули багаторічний страх перед системою.

Л. Бондарук, українська історикня

¹Горлаг – (від рос. *Горный лагерь*) – Особливий табір № 2 із центром у м. Норильськ Красноярського краю.

Воркутинське повстання (липень – серпень 1953 р.) – спротив ув'язнених в таборі Речлаг¹ (з 38 тис. ув'язнених понад 10 тис. – українці). Керували Воркутинським повстанням конспіративні центри, які склалися переважно з українських, балтійських і польських патріотів. Форма протесту: невихід на роботу.

Мовою джерел

Усі комітетники ходили по бараках і пояснювали, чому ми оголошуємо страйк, які будуть наші вимоги. Страйк буде в спільних інтересах, тому свої персональні питання не вирішувати, між собою особистих рахунків не зводити, на роботу нікому не виходити, азартними іграми не займатися. Працівників табірної адміністрації не ображати, всі вимоги, окрім роботи, виконувати. Хто порушить ці правила страйку, буде покараний комітетом.

Зі спогадів політичного в'язня Ю. Якименка

? Яка інформація зі спогаду свідчить про організований характер страйку? Якою була мета «ходіння по бараках» комітетників? Для чого серед в'язнів поширювали правила поведінки під час страйку?

Кенгірське повстання (травень – червень 1954 р.) відбулося в концтаборі особливого режиму Степлаг² (понад 20 тис. осіб, з них українців 46,3 %). В'язні Степлагу працювали на будівництві Кенгірського водосховища, гідровузла і ТЕЦ, на збагачувальній фабриці та об'єктах соцкультпобуту селища Кенгір, на рудниках, шахтах і кар'єрах поблизу. Повстання відбулося через нестерпні умови життя й праці в'язнів, свавілля з боку адміністрації та відлуння про виступи і страйки в концтаборах у Воркуті та Норильську. Приводом стало невмотивоване застосування зброї охоронцем під час конвою ув'язнених. В акціях непокори – невиході на роботу та невиконанні наказів адміністрації – брали участь майже всі категорії ув'язнених. Повстанням керував Конспіративний центр, до складу якого входило п'ять осіб із числа вояків УПА та балтійських націоналістів – І. Кондратас, В. Ус, О. Сунічук, Вахаєв і Г. Келлер.

Перейшовши за кодом чи посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=u7zINvrj6gA>, ви можете переглянути документальний фільм «Кенгір. 40 днів свободи». Про Кенгірське повстання ви також можете прочитати у книжці О. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ».

Кожне із цих повстань було придушено силовими методами, загинули сотні людей. За результатами повстань відбулися найбільші зміни в каральній системі управління. Було здійснено повну реорганізацію системи: протягом кількох років на волю вийшли дві третини ув'язнених, виправно-трудова табори (ВТТ) скасовувалися; в'язні, що відбували термін у ВТТ, переводилися до колоній, а особливо небезпечні – до в'язниць.

2. XX з'їзд КПРС

XX з'їзд КПРС відбувся в Москві 14–25 лютого 1956 р. На з'їзді обговорювалися питання зовнішньої політики (курс на зниження міжнародної

¹Речлаг (від рос. Речной лагерь) – Особливий табір № 6 для політв'язнів із центром в м. Воркута.

²Степлаг (від рос. Степной лагерь) – Особливий табір № 4 для політв'язнів, управління якого розташовувалося в селі Кенгір (Казахстан).

напруженості) і внутрішньої політики (економічні та соціальні проблеми, переваги «колективного керівництва» державою). Знаменитим з'їзд став завдяки доповіді М. Хрущова «Про культ особи та його наслідки», у якій новий керівник партії та держави засудив культ особи Й. Сталіна, масовий терор і злочини другої половини 1930-х – початку 1950-х рр., провину за які поклав на Й. Сталіна. Також було розглянуто проблему реабілітації партійних і військових діячів, яких репресували за часів Й. Сталіна. Утім основи соціалістичного державного устрою не піддавалися критиці. Культ особи визнавався однією з характерних ознак сталінського періоду, хоча явище розглядалося винятково як наслідок особистих недоліків Й. Сталіна, але не породження системи, яку він створив.

Культ особи – це безмірне звеличення особи, сліпе поклоніння, а іноді й обожнювання людини, яка обіймає найвищу посаду в політичній чи релігійній ієрархії, надмірне перебільшення заслуг, функцій і ролі лідера.

Публічне оприлюднення виступу М. Хрущова відбулося після публікації Постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи і його наслідків» (липень 1956 р.), яка викликала великий резонанс у країні.

Доповідь Першого секретаря ЦК КПРС про культ особи Й. Сталіна оцінювали по-різному. Одні сприймали десталінізацію як початок руйнації системи, інші, навпаки, – як засіб її зміцнення. І перші і другі, безумовно, прагнули її збереження, тому критику культу особи намагалися ввести в жорсткі рамки.

3. Десталінізація та лібералізація суспільного життя

Відлига – це неофіційна назва періоду в історії України та всього СРСР, що розпочався після смерті Й. Сталіна (друга половина 1950-х – початок 1960-х рр.). Його характерними рисами були певний відхід від жорсткої сталінської тоталітарної системи, спроби її реформування в напрямку лібералізації, відносна демократизація, гуманізація політичного та громадського життя.

Десталінізація – це процес ліквідації та розвінчання культу особи Й. Сталіна й сталінської політичної системи. Десталінізація поклала кінець великомасштабному використанню примусової праці в економіці. У кінці 1950-х рр. було проведено кампанію з очищення від спадщини Й. Сталіна у громадській сфері.

Десталінізація	
Основні напрями	Шляхи реалізації
припинення масового терору	реорганізація адміністративно-правоохоронної системи
критика культу особи	внесення коректив в ідеологічну сферу: замість побудови держави диктатури пролетаріату декларація про творення загальнонародної держави
політика реабілітації	надання амністії окремим категоріям в'язнів системи ГУЛАГ

? Поясніть, як десталінізація впливала на повсякденне життя радянських громадян.

Лібералізація – це пом'якшення державного тиску на різні сфери суспільного життя: політику, економіку, право.

Одним з перших кроків до лібералізації радянського суспільства стала відмова від насилля як головного інструмента державного управління:

- восени 1953 р. ліквідували військові трибунали та Особливу нараду МВС та оголосили про амністію осіб, засуджених на строк до п'яти років, а також за посадові, господарські й деякі воєнні злочини; вагітних жінок, неповнолітніх (віком до 18 років) та жінок, що мали дітей віком до 10 років;
- у 1954 р. створено Комісію Президії ЦК КПРС для розслідування злочинів Й. Сталіна в роки «великої чистки» (1936–1939); у 1955 р. ухвалено положення про прокурорський нагляд.

З високих трибун пролунало запевнення, що законність та охорона прав громадян – найважливіша основа розвитку та зміцнення радянської держави.

Після XX з'їзду КПРС продовжилося активне реформування адміністративно-правоохоронної системи: розформували значну частину внутрішніх військ та внесли зміни в кримінальне законодавство. Серед новацій: вилучення поняття «ворог народу», зниження обсягів і тривалості термінів кримінального покарання та заміна їх в окремих випадках на адміністративні заходи.

Десталінізація проявлялася в таких формах:

- розвінчування образу «великого вождя»;
- відновлення першорядної ролі партії у владній ієрархії;
- реформування державного апарату (децентралізація управління економікою, кроки до активізації діяльності Рад);
- курс на ширше залучення трудящих мас до суспільного життя шляхом створення мережі громадських організацій (основний базис – Ради, комсомол, профспілки);
- зміни в соціальному законодавстві;
- зменшення ідеологічного тиску у сфері культури, що спричинило таке нове явище духовного розкріпачення, як *шістдесятництво*.

Андрій Малишко (1912–1970) – український поет, перекладач, літературний критик. Під час обговорень підсумків XX з'їзду КПРС висловився за повернення літературної спадщини репресованих у сталінський період О. Олесея, М. Ірчана, В. Блакитного, Г. Косинки, М. Куліша, порушив заборонену в Україні тему голодомору 1932–1933 рр. Виступав за подолання негативних явищ, які визрівали в національній політиці, призводили до забуття рідної мови, історії та традицій українського народу.

Андрій Малишко

Іноземні мови. Престижна та затребувана професія перекладача має спеціалізації: письмовий переклад (технічної літератури, художньої літератури) та усний переклад (синхронний, послідовний). Професія перекладача допомагає зробити світ зрозумілішим і дарує можливість бути почутим в усьому світі.

Перейшовши за кодом чи посиланням <https://studway.com.ua/anna-ivanchenko/>, ви можете ознайомитися з інформацією про працю перекладача.

Процес десталінізації здійснювався непослідовно та мав суперечливий характер. З одного боку, спостерігалось поступове руйнування ідеологічної одномірності мислення, його модернізація, демократизація та гуманізація. З іншого – запроваджена реформація була тимчасовою й поверховою, тому кардинально не змінила основ тоталітарної системи. Стереотипи мислення та правила поведінки попереднього часу мали доволі стійку дію, що унеможливило миттєву зміну парадигми мислення. Але контролювати й регламентувати діяльність і свідомість громадян владі ставало дедалі складніше.

4. Реабілітація жертв сталінських репресій

Реабілітація – це комплекс заходів, яких вживає держава для поновлення репутації, доброго імені громадян, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності в період утвердження та функціонування в Україні тоталітарного режиму.

Насамперед він [XX з'їзд КПРС] дав поштовх прискореному процесу звільнення і реабілітації репресованих. Сотні тисяч осіб вийшли на свободу, мільйонам повернуто їх чесне ім'я. Можливо, процес, розпочатий напередодні з'їзду, міг мати продовження і без втручання Хрущова з його доповіддю, проте він рухався би дещо повільніше і його вплив на моральне оздоровлення суспільства був би значно меншим.

К. Марусик, український історик

❓ До яких наслідків, на думку дослідника, призвів XX з'їзд КПРС?

Після XX з'їзду КПРС партійно-державне керівництво продовжило процес амністії та реабілітації жертв сталінських репресій:

- відповідно до Указу Президії ВР СРСР від 24 березня 1956 р. «Про розгляд справ на осіб, що відбувають покарання за політичні, службові та господарські злочини» в Україні було створено 13 комісій, яким надавалося право на місцях, після особистого ознайомлення із засудженими, ухвалювати остаточне рішення щодо звільнення їх з-під варти, подальшого утримання в місцях позбавлення волі;
- одночасно з роботою комісій Президії ВР СРСР проводився перегляд архівно-слідчих справ про державні злочини органами прокуратури УРСР. Як правило, переглядалися справи лише тих засуджених за політичні злочини, від яких надійшли скарги чи заяви від їхніх рідних або творчих спілок, громадських організацій.

У 1956–1959 рр. повністю реабілітовано 250 тис. осіб (переважно помертло), додому повернулися десятки тисяч в'язнів.

❓ Використовуючи таблицю, проаналізуйте зміст реабілітації громадян. Згрупуйте інформацію за рубриками: порушені права / відновлені в процесі реабілітації / не передбачалися для відновлення.

На кінець 1950-х рр. переглянуто справи 5,5 млн осіб і тільки 58 % з них було реабілітовано.

Здебільшого реабілітація стосувалася кількох груп осіб:

- українських діячів науки та культури (зокрема, письменників І. Микитенка, З. Тулуб, В. Чумака, Д. Фальківського та ін.);
- державних, партійних і військових працівників (зокрема, В. Затонського, Е. Квірінга, С. Косіора, Ю. Коцюбинського, М. Скрипника та ін.);
- звинувачених у співробітництві з німецькими окупантами (за звинуваченням у «посібництві ворогу» безпідставно вислали за межі України тисячі жителів західних областей).

Поза процесом реабілітації залишилися жертви політичних процесів, сфабрикованих у 1920-х – на початку 1930-х рр.; активні діячі ОУН і УПА; партійні діячі та інтелігенція, репресовані за звинуваченнями «в причетності до українського буржуазного націоналізму».

Мовою джерел

1. Знято з обліку спецпоселень і звільнено з-під адміністративного нагляду органів МВС СРСР кримських татар, балкарців, турків – громадян СРСР, курдів, хемшилів і членів їх сімей, виселених на спецпоселення в період Великої Вітчизняної війни;

2. Встановлено, що зняття обмежень по спецпоселенню з перелічених вище осіб не тягне за собою повернення їм майна, конфіскованого при виселенні, і що вони не мають права повертатися в місця, звідки були виселені.

З Указу Президії ВР СРСР «Про зняття обмежень по спецпоселенню з кримських татар, балкарців, турків – громадян СРСР, курдів, хемшилів та членів їх сімей, виселених у період Великої Вітчизняної війни» від 28 квітня 1956 р.

? Висловте своє ставлення до змісту Указу Президії ВР СРСР щодо репресованих народів.

У середині 1960-х рр. процес реабілітації фактично припинився. Кількість переглянутих справ щорічно зменшувалася, перевірки проводилися лише за особистою заявою громадян або їхніх родичів.

? 5 травня 2018 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років».

Перейдіть за кодом чи посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-19> та ознайомтеся зі змістом закону. Сформулюйте власний висновок про доцільність і значення цього документа для суспільства.

Формуємо компетентності

Хронологічну. Розташуйте у хронологічній послідовності події: ХХ з'їзд КПРС, Норильське повстання, Кенгірське повстання, оприлюднення постанови «Про подолання культу особи і його наслідків».

Просторову. Використовуючи карту 6, складіть розповідь про участь українців у повстаннях у сталінських концтаборах у 1953–1954 рр.

Інформаційну. На які групи осіб поширювалася реабілітація? Назвіть представників цих груп.

Логічну. 1. У чому, на вашу думку, полягала особливість процесів реабілітації в Україні? 2. Чому партійно-державне керівництво не наважилося на подальший процес десталінізації?

Аксіологічну. ХХ з'їзд [КПРС] – вагома віха в історії СРСР, що практично поділила її радянський період приблизно навпіл (*К. Марусик, український історик*). Обґрунтуйте ваше розуміння цього твердження. Почніть словами: «Я (не) згоден/згодна...».

Мовленнєву. Якими фактами з історії СРСР (УРСР) можна проілюструвати терміни: *культ особи, хрущовська відлига, десталінізація, лібералізація, реабілітація?*

§ 11. Практичне заняття 2. Вхідження Кримської області до складу УРСР: міфи та реальність

19 лютого 1954 р. на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР Кримську область передано зі складу РРФСР до складу Української РСР.

1. Які зміни в структурі населення Кримського півострова відбулися в середині ХХ ст.?

Розгляньте репродукцію картини Р. Емінова «Поїзд смерті 2». Що на ній зображено? Як ви гадаєте, ситуація, у якій опинилися люди, була наслідком добровільних чи примусових дій? Яку подію з історії Кримського півострова проілюстрував художник? Коли вона відбулася і хто її основні учасники? Які наслідки мала ця подія для розвитку Кримського півострова в наступні десятиріччя?

Р. Емінов. Поїзд смерті 2 (1997)

Розгляньте поданий нижче документ. Які дані в ньому зафіксовано? Які висновки можна зробити, порівнявши показники таблиці? Вони є підтвердженням чи запереченням події, яку ілюструє картина «Поїзд смерті 2»? На підставі документа сформулюйте висновок про зміни в національній структурі населення Криму. Перевірте себе: чи збігаються ваші висновки зі змістом наукового дослідження, поданого на с. 56?

	1939		1959	
усього	1123,8	100 (%)	1201,5	100 (%)
росіяни	557,4	49,6	858,3	71,4
українці	153,5	13,7	267,7	22,3
євреї	65,3	5,8	25,4	2,1
білоруси	6,7	0,6	21,7	1,8
поляки	5,1	0,5	3,9	0,3
німці	51,0	4,5	0,5	0,04
молдавани	1,5	0,1	2,4	0,3
греки	20,7	1,8	1,1	0,1
болгари	15,3	1,4	0,7	0,06
татари	218,5	19,41	1,8	0,1
інші національності	28,8	2,6	18,2	1,5

Опрацюйте текст наукового дослідження (с. 56) за методом «Надайте мені заключне слово». Оберіть з тексту найважливіший, на вашу думку, фрагмент і за його допомогою дайте відповіді на запитання: • *Які думки викликав цей уривок?* • *Чому це важливо?* • *Що в ньому сумнівного?* Обговоріть висновки в загальному колі.

Великі зміни в національний склад населення і України, і Криму принесла Друга світова війна. 15 серпня 1941 р. з Криму було виселено 61 тис. німців. У 1944 р. з півострова депортовано кримських татар, вірменів, болгар, греків – усього 228,5 тис. осіб. ...На 1939 р. тут проживало 1 млн 126 тис. осіб, а до літа 1944 р. чисельність населення зменшилася до 379 тис. Крим не лише значною мірою обезлюднів, але й занепав економічно...

Зруйнований і позбавлений засобів виробництва регіон потребував негайної допомоги, колосальних фінансових вливань... Був час, коли розглядалося питання про створення у Криму єврейської автономії в обмін на американські кредити. Але Й. Сталін вирішив ... Крим підняти власними силами – руками переселенців. Основна маса їх направлялася з Брянської, Курської, Воронежської, Ростовської, Орловської областей та Краснодарського краю РРФСР, а також Вінницької, Житомирської і Київської областей УРСР. Однак організація переселення проводилась безвідповідально, людям не було забезпечено навіть мінімальних умов облаштування на новому місці. У результаті вже до 1948 р. майже 60 % переселенців першої хвилі залишили Крим...

З дотриманням усіх конституційних норм і правил півострів було передано Україні, 26 квітня 1954 р. він офіційно став її складовою частиною. Відбудова Криму і його розвиток від тепер були «головним боєм» українського народу... основні зусилля спрямовувались на заселення півострова. Тепер основний потік переселенців до Криму було спрямовано з густонаселених областей УРСР – Вінницької, Волинської, Дрогобицької, Київської, Житомирської, Львівської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Чернігівської, Чернівецької, Хмельницької. Новоселів заселяли в 24 райони Кримської області. З усіх переселенців за десять років (1954–1964 рр.) не зуміли закріпитися приблизно 8 % прибулих. Упродовж 1960–1970-х років населення Криму зросло на понад 40 %. При цьому механічний приріст перевищував природний і становив 72 % від загального.

В. Даниленко, український історик

2. Що довідуємося з історичних джерел про причини, які спонукали партійно-державне керівництво передати Кримську область зі складу РРФСР до складу УРСР?

Оберіть один з поданих нижче документів та опрацюйте його за системою запитань: *Хто? Що? Коли? Де? Чому? Як?* Порівняйте свої знання про історичну подію з інформацією, яку містить джерело. Висловіть власну думку щодо змісту цього історичного джерела.

Мовою джерел

...наявні в області сприятливі можливості піднесення сільськогосподарського виробництва, розвитку курортів і міського будівництва використовуються недостатньо. В області досі не відбудовані довоєнні площі садів, виноградників і посадки тютюну. Виробництво овочів не задовольняє потреб населення міст і курортів. Серйозне відставання допущене в механізації трудомістких робіт в садівництві, виноградарстві, на тваринницьких фермах, а також робіт по вирощуванню тютюну і овочів. Машинно-тракторні станції, колгоспи і радгоспи незадовільно використовують наявну техніку, не виконують планів по врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва. Розвиток міського господарства і будівництво житлових будинків відстають від росту населення і промисловості. Наявна кількість шкіл, лікарень, культурно-освітніх установ, а також торговельна сітка недостатньо задовольняють потреби населення.

*З Постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ
«Про заходи по дальшому розвитку сільського господарства,
міст і курортів Кримської області Української РСР»
від 26 серпня 1954 р.*

Мовою джерел

Кримська область, як відомо, займає весь Кримський півострів і територіально примикає до Української Республіки, будучи немовби природним продовженням південних степів України. Економіка Кримської області тісно пов'язана з економікою Української Республіки. З географічних і економічних міркувань передача Кримської області є доцільною і відповідає загальним інтересам Радянської держави.

*З виступу Голови Президії Верховної Ради РРФСР
М. Тарасова на засіданні Президії Верховної Ради СРСР,
присвяченому розгляду питання про передачу Кримської області
зі складу РРФСР до складу УРСР 19 лютого 1954 р.*

Мовою джерел

Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські і культурні зв'язки між Кримською областю і Українською РСР, Президія Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

Затвердити спільне подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

*Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області
зі складу РРФСР до складу УРСР від 19 лютого 1954 р.*

? Узагальніть висновки: які причини входу Кримської області до Української РСР демонструють наведені вище документи? Чому були вигідними такі дії? Які, на вашу думку, могли бути додаткові підстави, що спонукали керівництво держави до здійснення цього кроку?

Перевірте себе: чи збігаються ваші припущення щодо інших причин, не прописаних в офіційних документах, з висновком історика, поданим нижче?

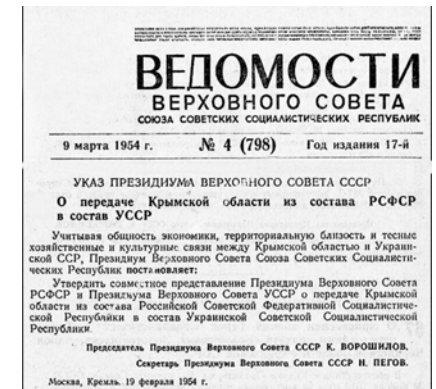

Наступники Й. Сталіна розуміли, що з припиненням масових репресій у них залишається єдина можливість утримати український народ у кордонах радянської імперії: переконати його в тому, як йому добре «під зорею Радянської влади». Із втратою терористичного чинника, який «залізом і кров'ю» цементував єдність багатонаціональної держави, стократ зростала вагомість пропагандистського чинника. Східні мудреці казали: скільки б разів не повторювати слово «халва», у роті не стане солодко. Пам'ятаючи це, М. Хрущов висунув ідею передачі Криму Україні й постарався обернути доцільну під економічним кутом зору акцію у підсолоджуючу пропагандистську упаковку: старша сестра передає молодшій частинку себе.

С. Кульчицький, український історик

3. Яке економічне становище та повсякденне життя жителів Кримської області ілюструють фотографії?

Розгляньте фотографії (с. 58). Що на них зображено? Сформулюйте висновок: чому фотограф зафіксував саме той чи інший конкретний сюжет і яку інформацію він планував передати? Використовуючи знання з історії цього періоду, спробуйте сформулювати власну думку про повсякденні ситуації, що залишилися поза кадром.

*Указ Президії Верховної Ради СРСР
«Про передачу Кримської області
зі складу РРФСР до складу УРСР»*

1 – Віяння та сушіння ячменю на току колгоспу в Кіровському районі Кримської обл. (9 липня 1955 р.). 2 – Колона автомашин із зерном нового врожаю в колгоспі в Шуйському районі Кримської обл. прямує на заготівельний пункт (6 липня 1955 р.). 3 – Збирання винограду на плантації вин радгоспу «Коктейль» Судакського району Кримської обл. (8 жовтня 1955 р.). 4 – Діти колгоспників сільськогосподарської артілі в Зуйському районі Кримської обл. йдуть до школи (1 вересня 1954 р.). 5 – Зовнішній вигляд дитячого санаторію Південної залізниці в м. Феодосії Кримської обл. (1955 р.). 6 – Бонітування молодняку в колгоспі ім. В. Леніна Азовського району Кримської обл. (24 травня 1954 р.). 7 – Дизель-електрохід в Ялтинському порту. Ялта (15 липня 1955 р.). 8 – Будівництво житлових будинків у колгоспі в Сімферопольському районі Кримської обл. (6 жовтня 1955 р.). 9 – Перший кілометр Північнокримського каналу, спорудженого трестом «Укрводбуд». Кримська обл. (17 вересня 1960 р.)

Ознайомтеся з документами. Узагальнивши їх, сформулюйте п'ять-шість речень про повсякденне життя жителів Кримської області в середині 1950-х рр. Яка інформація з наведених документів підтверджує сюжети на фотографіях, а яка є новою?

Мовою джерел

У зв'язку з тим що Кримська область є одним із засушливих районів Радянського Союзу, вирощування зазначених сільськогосподарських культур потребує обов'язкового зволоження земель за рахунок штучного зрошення... В багатьох колгоспах і радгоспах області питання водопостачання не вирішені ще до теперішнього часу через відсутність джерел води, що гальмує більш швидкий розвиток цих господарств і особливо тваринництва.

З листа заступника голови Кримського облвиконкому П. Ляліна Голові Ради Міністрів УРСР Н. Кальченку про проблеми водопостачання в Криму від 27 лютого 1954 р.

Мовою джерел

Станом на 20 травня 1954 року в Кримську область за 1951–1954 рр. було заселено 9970 сімей переселенців, у тому числі в сільськогосподарські колгоспи – 9110 сімей, в рибколгоспи – 197 сімей і радгоспи – 663 сім'ї. За цей же час з причин незадовільного господарського облаштування з області у попередні місяці проживання вибули 1005 сімей.

З довідки заступника начальника відділу господарського облаштування переселенців при Раді Міністрів УРСР М. Погиби Раді Міністрів УРСР про недоліки в облаштуванні переселенців у Криму станом на 20 травня 1954 р. від 26 травня 1954 р.

Мовою джерел

В колгоспах області, за станом на I.VI-1954 р., з плану будівництва 2500 будинків підготовлено – 510, або 20,4 % до плану. В стадії будівництва знаходиться – 1340 і не розпочато будівництво – 650 будинків. Затверджене завдання на травень місяць по будівництву 700 будинків виконано лише на 47,1 %.

З довідки Міністерства сільського господарства УРСР Раді Міністрів УРСР про хід будівництва будинків для переселенців та їх господарського влаштування по Кримській області від 7 червня 1954 р.

Мовою джерел

За останні роки в області посилюється притік переселенців-українців, значна кількість українців прибула в м. Сімферополь. Разом з ними тільки з 1953 по травень 1957 року в область прибуло 9457 дітей-переселенців. Більшість з них до приїзду в Крим навчалися в школах з українською мовою навчання і зараз бажають навчатися рідною мовою. Відсутність в області семирічних і середніх шкіл з українською мовою навчання не дає можливості задовольнити законні бажання батьків про навчання їх дітей рідною мовою, мішає закріпленню переселенців-українців в Криму, а також гальмує організацію окремих початкових класів шкіл з українською мовою навчання в місцях зосередження переселенців, оскільки вони потрапляють в умови втрати перспективи в навчанні цих дітей рідною мовою в семирічних і середніх школах.

З Постанови Кримського бюро обкому КПУ і виконкому Обласної Ради депутатів трудящих «Про організацію школи з українською мовою навчання в м. Сімферополь»

1. Поширені міфи щодо входження Кримської області до складу УРСР

№	Міф	Історична реальність
1	Кримський півострів завжди був російським.	Упродовж 1449–1783 рр. півострів належав Кримському ханству. У 1783 р. Крим було приєднано до Російської імперії. 1954 р. Кримську область передано зі складу РРФСР до складу УРСР. З 1991 р. Кримський півострів – територія незалежної України.

№	Міф	Історична реальність
2	Відбулася неправомірна передача Криму до складу УРСР у 1954 р.	Усі дії було зафіксовано правочинними договорами.
3	М. Хрущов волюнтаристично, тобто ігноруючи об'єктивно існуючі умови та закономірності, без будь-яких підстав «подарував» Україні Крим.	У 1954 р. М. Хрущов ще не мав одноосібної влади. Рішення в СРСР ухвалювалися колективним керівництвом (9 членами Президії ЦК КПРС).
4	Входження Кримської області до складу УРСР не означало передачу Україні міста Севастополя.	У Конституції РФ окремий статус міста не було закріплено, тому після 1954 р. статус Севастополя міг визначатися лише за законодавством УРСР. Це місто є невіддільною частиною України.

2. Перевірте себе: чи маєте ви достатньо аргументів для руйнування міфів? Сформулюйте висновок (п'ять-шість речень). Скористайтеся інформацією з правої колонки таблиці.

3. Перейшовши за кодом чи посиланням <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1451-0/978-966-00-1451-0.pdf>, оберіть статті, які охоплюють історичний період, що вивчається, та доповніть свої знання висновками професіоналів. Поділіться отриманою інформацією зі старшими родичами.

Ознайомтеся з наслідками входження Кримської області до складу УРСР:

- виникнення низки економічних проблем, розв'язання яких відбувалося, зокрема, за рахунок громадян Української РСР;
- суттєві зрушення в розвитку економіки півострова: розширено курортний потенціал; збудовано нові промислові підприємства, школи, лікарні; споруджено багато житла;
- повне забезпечення півострова водою, газом, електроенергією;
- збільшення чисельності росіян в Україні за рахунок переселенців з Росії;
- опір будь-яким процесам українізації Криму, неможливість розвивати національну культуру представникам інших національностей.

Оцініть значення цих наслідків як для України, так і для Кримської області.

Підсумки уроку: Оцініть свою роботу під час практичного заняття. Закінчіть речення: Це заняття відбувалося в атмосфері.../ найважливішим для мене на занятті було.../ способи роботи на цьому занятті були.../ яки я був/була вчителем/учителькою, то я обов'язково...

§ 12. Спроби реформування економіки

1. Зміни в управлінні господарством

Правління М. Хрущова увійшло в історію як період змін у всіх сферах соціально-економічного, політичного й суспільно-культурного життя.

Зміст і загальна спрямованість соціально-економічного реформування полягає в розширенні меж політичної демократії, прискоренні економічного розвитку та поліпшенні добробуту населення.

? Який факт з повсякденного життя зображено на фотографії (с. 61)? Які причини такого скупчення людей? Яку інформацію можна отримати із цієї фотографії?

Економічна політика СРСР визначалася викликами повоєнного часу. Радянське керівництво прагнуло будь-якою ціною досягнути воєнно-стра-

Фото Ж. Галеотті. Одеса. 1950-ті рр.

тегічного паритету із Заходом. Щоб підняти країну на нові рубежі у змаганні з капіталістичним світом, передбачалося передусім вирішити такі завдання:

- вивести промисловість і сільське господарство з кризи;
- розширити права республік і місцевих органів влади в економічних питаннях, розширити права трудових колективів, зацікавити їх у результатах своєї праці;
- прискорити науково-технічний прогрес;
- скоротити розрив в економічному розвитку із західними країнами;
- сприяти поліпшенню кооперації та поділу праці в межах економічного регіону.

Демократизація економічного життя почалася з розширення прав республіканських міністерств в управлінні підприємствами. Поступово управлінські органи республік отримали розширені повноваження у плануванні виробництва та розподілі всіх видів продукції республіканської промисловості, у реалізації фінансово-кредитної політики, у формуванні стратегії внутрішньополітичного та економічного розвитку.

У процесі реформування відбувалася реорганізація системи управління:

- міністерства торгівлі, будівельних матеріалів, хлібопродуктів, юстиції, внутрішніх справ, охорони громадського порядку із союзно-республіканського підпорядкування перевели в розряд республіканських;
- деякі управлінські функції делегували новоствореним міністерствам: зв'язку, вищої освіти, енергетики та електрифікації;
- скоротили галузеві міністерства (10 загальносоюзних і 15 союзно-республіканських);

Військова промисловість та енергетика залишилися поза процесами реформування.

У 1957 р. з метою наближення управління до виробництва замість ліквідованих галузевих міністерств було створено територіальні органи управління господарством. Територія СРСР поділялася на адміністративні економічні райони, усі підприємства району формували єдиний народно-господарський комплекс. В Україні в результаті реорганізації органів управління господарством і будівництвом було створено 11 адміністративних економічних районів, які керувалися раднархозами.